

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

на тему **СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА
СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВНИКІВ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0358-у,
спеціальності 035 “Філологія”
освітньої програми “Українська мова і література”
спеціалізації 035.01 “Українська мова і література”

Ю. Є. Нагорна

Керівник канд. філол. н., доцент С. В. Сабліна

Рецензент канд. філол. н., доцент І. І. Ільченко

Запоріжжя

2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет філологічний
Кафедра української мови
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 035 “Філологія”
Освітня програма “Українська мова і література”
Спеціалізація 035.01 “Українська мова і література”

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української мови
проф. Р. О. Христіанінова
24 жовтня 2018 року

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу магістра студентці
Нагорній Юлії Євгенівні

1. Тема роботи *Структурно-семантична специфіка староукраїнських прислівників*, керівник роботи *Сабліна Світлана Володимирівна*, кандидат філологічних наук, доцент, затверджені наказом ЗНУ від 24 травня 2019 року № 781-с.
2. Строк подання студентом роботи – 27 грудня 2019 року.
3. Вихідні дані до роботи: *Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса: У 2-х книгах. Київ-Нью – Йорк : Преса України. Кн. 1–2; Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / за ред. Л. Л. Гумецької : у 2-х томах. Київ : Наукова думка. Т. 1–2; наукові праці І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, В. В. Німчука, П. І. Білоусенка.*
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
 1. *Староукраїнські прислівники з точки зору семантичної й словотвірної структури;*
 2. *Особливості граматичної сполучуваності староукраїнських прислівників;*
 3. *Таксономія прислівників залежно від морфолого-словотвірних характеристик;*
 4. *Таксономія прислівників залежно від семантичних характеристик.*

5. Консультанти з роботи, із зазначенням розділів, що їх стосуються:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Сабліна С.В., доцент	02.10.2017	02.10.2017
Розділ 1	Сабліна С.В., доцент	09.11.2017	09.11.2017
Розділ 2	Сабліна С.В., доцент	17.01.2018	17.01.2018
Висновки	Сабліна С.В., доцент	21.10.2019	21.10.2019

6. Дата видачі завдання: 24 вересня 2018 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	Вересень 2017 року	Виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	Вересень 2017 року	Виконано
3.	Написання вступу	Жовтень 2017 року	Виконано
4.	Написання першого розділу <i>“Історія становлення й дослідження прислівникової системи староукраїнської мови”</i>	Листопад 2017 року	Виконано
5.	Написання другого розділу <i>“Семантична й структурна таксономія староукраїнських прислівників”</i>	Січень 2018 року	Виконано
6.	Формулювання висновків	Жовтень 2019 року	Виконано
7.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	Грудень 2019 року	Виконано
8.	Захист	Січень 2020 року	

Студент _____ Ю. Є. Нагорна

Керівник роботи _____ С. В. Сабліна

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ Л. М. Стовбур

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра “Структурно-семантична специфіка староукраїнських прислівників” містить 64 сторінки. Для виконання кваліфікаційної роботи бакалавра дібрано близько 250 прислівників, опрацьовано 62 наукових джерела.

Об’єкт дослідження – семантична й граматична (словотвірна) природа староукраїнських прислівників.

Предметом дослідження слугували семантико-етимологічні, словотвірні, морфологічні особливості староукраїнських прислівників.

Мета роботи – питання походження й формування семантичних, словотвірних та граматичних характеристик прислівників староукраїнської мови.

У процесі дослідження виконано такі **завдання**:

- 1) проаналізовано староукраїнські прислівники з точки зору семантичної й словотвірної структури та особливості граматичної сполучуваності;
- 2) таксономізувати прислівники залежно від семантичних та морфолого-словотвірних характеристик.

Дослідження велося із застосуванням описового, порівняльно-історичного **методів** з елементами зіставного, структурно-типологічного, спостереження.

Наукова новизна роботи пов’язана з потребою поглибити та систематизувати староукраїнські прислівники. Докладно проаналізувати семантичну й словотвірно-морфологічну структуру прислівників, їх походження.

Сфера застосування. Результати дослідження можуть бути використані в наукових дослідженнях із граматики й словотвору, у навчальному процесі при викладанні курсу української мови.

Ключові слова: АДВЕРБІАТИВИ, СТАРОУКРАЇНСЬКІ ПРИСЛІВНИКИ, СЕМАНТИЧНА ПРИРОДА ПРИСЛІВНИКІВ, СЛОВОТВІР ПРИСЛІВНИКІВ

ABSTRACT

The qualification work of the bachelor "Structural-semantic specifics of Old Ukrainian adverbs" contains 64 pages. To fulfill the qualification work of the bachelor, about 250 adverbs have been identified, 62 scientific sources have been processed.

The object of the study was the semantic and grammatical (word-forming) nature of Old Ukrainian adverbs.

The subject of the study were semantic-etymological, word-forming, morphological features of Old Ukrainian adverbs.

The purpose of the work was to question the origin and formation of semantic, word-forming and grammatical characteristics of adverbs of the Old Ukrainian language.

During the research the following tasks were performed:

- 1) Old Ukrainian adverbs from the point of view of semantic and word-forming structure and peculiarities of grammatical compatibility are analyzed;
- 2) taxonomize adverbs depending on semantic and morphological and word-forming characteristics.

The study was conducted using descriptive, comparative-historical **methods** with elements of comparative, structural-typological, observation.

The scientific novelty of the work was connected with the need to deepen and organize the old Ukrainian adverbs. It was necessary to analyze in detail the semantic and word-morphological structure of adverbs, their origin.

Scope of application. The results of the study can be used in scientific research on grammar and word formation, in the educational process when teaching the course of the Ukrainian language.

Key words: ADVERSIBLE, STARUKRAINSKIYE PERSONALS, SEMANTIC NATURE OF PERSONALS, SLAVOTIVIR OF PERSONALS

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИСЛІВНИКОВОЇ СИСТЕМИ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	10
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНА Й СТРУКТУРНА ТАКСОНОМІЯ СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВНИКІВ.....	23
2.1. Семантичні типи староукраїнських прислівників.....	23
2.2. Структурно-морфологічні особливості прислівників староукраїнської доби.....	30
2.3. Семантико-статистичний аналіз староукраїнських прислівників.....	40
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46
ДОДАТОК А	51

ВСТУП

Прислівники української мови, як і інших слов'янських, упродовж тривалого часу залишалися одним із найменш вивчених класів слів. Саме тому прислівники з історичного погляду ще й тепер є актуальною проблемою дослідження. Як окремий лексико-граматичний розряд адвербіативи сягають дуже давніх часів: вони виникли “ще на загальноіндоєвропейському ґрунті, і склад їх в окремих мовах” постійно поповнювався [2, с. 372]. У сучасному вітчизняному мовознавстві у синхронії прислівник досліджено на різних мовних рівнях: фонетичному (С. П. Бевзенко, В. Ю. Гальчук), лексико-семантичному (О. Д. Брошняк, Т. І. Ніколашина, В. М. Русанівський), граматичному (В. В. Березенко, І. Р. Вихованець, А. П. Грищенко, Т. М. Довга, Н. М. Костусяк, І. К. Кучеренко, В. В. Німчук, І. М. Уздиган, В. Ю. Франчук, І. К. Чапля); прислівники розглядають в аспекті мовно-порівняльного аналізу (А. А. Лучик, І. Й. Ощипко). Важливі студії, у яких висвітлено історичний розвиток окремих груп адвербіативів (С. П. Бевзенко, Л. Л. Гумецька, Г. М. Ярун), зокрема, крізь призму формування окремих лексико-семантичних розрядів – прислівників способу дії (М. В. Вербовий), темпоральних прислівників (П. І. Білоусенко), локативних прислівників (І. Б. Даценко).

Актуальність теми дослідження зумовлена тенденціями сучасної лінгвістики, спираючись на дослідницький досвід минулого, зафіксувати та з'ясувати особливості розвитку та формування прислівників, починаючи з праслов'янського періоду й до сучасного етапу. Таке дослідження можливе за умови детального аналізу мовного матеріалу кожного часового зрізу, у тому числі й староукраїнської доби.

Об'єкт дослідження – семантична й граматична природа староукраїнських прислівників.

Предметом дослідження слугували семантико-етимологічні, словотвірні, морфологічні особливості староукраїнських прислівників.

Метою дослідження є встановлення питань походження й формування семантичних, словотвірних та граматичних характеристик прислівників староукраїнської мови XV – XVIII століть.

Реалізація мети зумовила розв'язання таких **завдань**:

- 1) проаналізувати староукраїнські прислівники з точки зору семантичної й словотвірної структури;
- 2) проаналізувати особливості граматичної сполучуваності староукраїнських прислівників;
- 3) таксономізувати прислівники залежно від семантичних характеристик;
- 4) таксономізувати прислівники залежно від морфолого-словотвірних характеристик.

Методи дослідження зумовлені специфікою аналізованого матеріалу й метою. Основним методом дослідження є описовий з елементами аналітико-описового прийому, який полягає в підборі, описі та аналізі матеріалу. Для розв'язання поставлених завдань застосовано порівняльно-історичний метод з елементами зіставного, структурно-типологічного, а також безпосереднього спостереження.

Наукова новизна роботи. Пропонована праця вперше на основі історико-лінгвістичного матеріалу подає системний аналіз лексико-граматичного класу адвербіальної системи української мови за словником. Докладно проаналізовано семантичну, морфологічну структуру прислівників, їх походження, фонетичні зміни та словотвірні особливості.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання матеріалів та результатів дослідження, зібраного ілюстративного матеріалу у навчальній роботі, зокрема для викладання уроків сучасної української літературної мови в школі, у гуртковій роботі з української мови, при написанні робіт МАН.

Апробація роботи. Основні положення роботи виголошено на IX університетській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. Окремі висновки з проведеного дослідження оприлюднено

у збірнику “Молода наука – 2018”, що проходила 12–14 квітня 2018 року в Запорізькому національному університеті.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ Й ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИСЛІВНИКОВОЇ СИСТЕМИ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Грунтовне дослідження прислівників вже не одне десятиліття є об'єктом вивчення в сучасній лінгвоукраїністиці. Останнім часом привертають увагу ті роботи, у яких висвітлено теперішній стан та історичний розвиток адвербіативів. З-поміж праць вітчизняних дослідників, присвячених описові прислівникової системи української літературної мови чи її окремих компонентів, системи староукраїнської мови різних періодів варто відзначити дослідження В. В. Німчука [32], який ґрунтовно проаналізував історію формування становлення адвербіальної системи української мови від праїндоевропейського періоду; Г. М. Ярун [53; 54], який розглянув питання кореляції змісту і форми української адвербіальної системи; А. В. Висоцького [11], Т. В. Назарової [31], К. М. Іваночко [26], І. К. Чаплі [50], який дослідив розвиток системи прислівника української мови. Окремі проблеми прислівникового словотвору сучасної української літературної мови розглядали також М. А. Жежеря, П. І. Білоусенко [6; 7], О. Д. Брошняк, Т. І. Ніколашина, Ю. В. Громик та ін.

Одним із важливих питань при дослідженні прислівників є їх виокремлення серед інших класів слів і з'ясування лексико-граматичних властивостей. За семантичними, синтаксичними та морфологічними критеріями виділення частин мови прислівник становить окремий лексико-граматичний клас, який істотно вирізняється своїми особливостями [15].

Початки вивчення староукраїнської морфології слід шукати в старослов'янських граматиках. Старослов'янська, а пізніше пристосована до місцевих умов церковнослов'янська мова мала значний вплив на розвиток української мови. З нею прийшли літературні норми, письмо, перші українські граматики і словники. Тому опис граматичних категорій старослов'янської та староукраїнської мов у перших граматиках

(XVI – XVII ст.) та граматиках XVIII – XIX ст. становлять визначний етап у вивченні історії української літературної мови. Однак слід мати на увазі також і те, що методологія та трактування мовних питань у цих книгах зорієнтовані все-таки на грецькі й римські зразки, які тяжіли над українськими граматиками аж до появи праці Олексія Павловського (1818) [35].

Мелетій Смотрицький у книзі “Грамматика Славенски” (1619) подав семантичну класифікацію прислівників. Учений класифікує прислівники за значенням і визначив розряди, поділивши найбільші групи на підгрупи. М. Смотрицький уперше виокремив дієприслівники як адвербіалізовані дієприкметники; він узяв до уваги не тільки невідмінюваність, а й інші ознаки, зокрема логіко-синтаксичні, і підкреслив придієслівно-обставинну роль прислівників у реченні [39, с. 12]. Отож, в історії дослідження прислівників праця М. Смотрицького мала епохальне значення, оскільки на її засадах стало можливим на вищому науковому рівні розробляти питання морфології та синтаксису прислівників.

Автор першої граматики нової української літературної мови О. П. Павловський обмежився у визначенні специфіки прислівників лише одним зауваженням, що “прислівники, так як і прикметники, мають свої ступені порівняння: *дуже – сильно, дужше або дужійше – сильнее, найдужше або преуже – пресильно*”. Решту питань щодо прислівників він трактує за тодішніми російськими граматиками, вважаючи, що “усі інші правила прислівників, прийменників, сполучників і вигуків... є тими ж, що й в сучасній російській мові” [35, с. 21].

Заслуговують на увагу дослідження С. П. Бевзенка [3], який досліджував прислівник у діахронному плані на матеріалі різноманітних пам’яток, аналізуючи особливості їхнього творення; Л. А. Булаховського, І. Р. Вихованця [13; 14; 15], К. Г. Городенської [19], Л. О. Гумецької [21], яка вивчала особливості словотвору прислівників у мові актових книг XIV – XV ст.; М. А. Жовтобрюха [23; 24], І. К. Кучеренка, А. В. Майбороди,

В. В. Німчука [32], В. М. Русанівського, С. П. Самійленка [44], який аналізував та прокоментував історичні процеси, які відбулися в українських прислівниках; О. О. Тараненка, М. В. Вербового [10], який дослідив суфіксальні адвербіальні утворення в історії української мови; та інших, які висвітлюють різні аспекти прислівникової системи, у тому числі й питання становлення прислівникової системи староукраїнської мови. У працях цих дослідників аналізується походження прислівників як особливого лексико-граматичного розряду слів, фіксується його залежність від постійних суперечностей між граматичним, лексичним і фонетичним оформленням прислівникового слова, простежується тенденція утворення нових лексичних одиниць за традиційно існуючими моделями і поява граматичних елементів на ґрунті лексичних.

Ці та інші лінгвісти стверджують, що кількість і словотвірна потенція прислівників у праслов'янській та староукраїнській мові була дуже обмежена [39].

Окремо варто відзначити дисертації І. М. Уздиган, яка проаналізувала відад'єктивні прислівники в українській мові XVI – XVII ст., П. І. Білоусенка [5], який на широкому фактичному матеріалі простежив історію становлення прислівників часу в українській мові, та І. М. Дацека, у праці якого проаналізовано прислівники місця української мови.

Значний внесок у розвиток науки про прислівник у першій половині XIX ст. зробив І. Могильницький. Він дав визначення прислівника як невідмінюваної частини мови, що означає обставину мовлення або дії, виділив 5 морфологічно-обставинних груп прислівників (часу, місця, способу, числівникові, питальні). Перша група поділяється на прислівники часу теперішнього, минулого, майбутнього, непевного та безперервного. Прислівники місця, за І. Могильницьким, відповідають на питання *де? звідки? поки? як далеко?* Серед прислівників способу він виокремив прислівники мислення, мовлення, учинку, множинності, руху, змушення, порівняння, запевнення, заперечення, вказівки, висновку й сумніву [11].

Робимо висновок, що автор поставив в один ряд синтаксичні, семантичні та морфологічні групи прислівників, не розрізняючи їхніх ознак як самостійних граматичних категорій і послідовно не проводячи відповідних класифікацій.

Оскільки прислівники є незмінною частиною мови, вони цікаві здебільшого з точки зору словотвірних особливостей та морфолого-етимологічних. У цьому відношенні з історичної точки зору в давньоукраїнській мові виділяються два типи прислівників: одні, так би мовити, первинні, тобто такі, які безпосередньо не пов'язані з іншими частинами мови, і тому встановити їх походження з якоїсь іншої частини мови неможливо.

До цієї першої групи можна віднести прислівники власне прислівникового походження (тобто утворені від займенникових коренів) – найбільш давні за своїм походженням, утворені ще в праслов'янську чи й давнішу епоху розвитку мови від давніх займенникових коренів *къ, ть, съ, вьсь, инь* за допомогою суфіксальних елементів *-уд-, -юд-* у сполученні з закінченнями *-а, -и, -у*, наприклад: *куди, куди, туди, туди, сюди, сюди, всюди*. [3]. Дослідники слов'янських мов стверджують, що різноманітність словотвірних варіантів прислівників у східнослов'янських говірках підтверджує, що сучасні прислівникові форманти включають стародавні відмінкові флексії *-а, -у, -и* [11]. Як суфіксальні елементи, які розповсюдили займенникові корені, могли виступати *-м / -мо* (наприклад, у діалектах і говірковій мові: *тама, сяма, отамо*), *-гд-* з колишніми відмінковими закінченнями *-ъ, -а, -и* (наприклад, давньоукраїнські й сучасні українські, білоруські й російські *егда, коли, овогда, тих випадках, коли, вьсегда*), *-д-* з колишніми формантами *-е-* (<ь), *-у* (*къдъ* → *де, вьсьгдъ* → *всюди, вьсюду* → *всюди, сьде* → *тут*), *-ли* (наприклад, сучасні прислівники із давніх *коли, якщо* та архаїчні тепер *нижли, ели*) [55]. Походження таких і подібних прислівників, утворених ще в праслов'янській мові чи й давнішому періоді, можна з'ясувати лише шляхом спеціального етимологічного аналізу. Для досліджуваної нами доби слід їх вважати первинними.

Первинні займенникові прислівники з часом включалися в морфологічні типи прислівників. Білоруська дослідниця прислівникової системи давнього періоду Е. І. Янович констатує найбільшу їх продуктивність в поєднанні з прислівниками займенникового походження із префіксами *від-*, *до-*, *по-*. На підставі проведених досліджень білоруська дослідниця прислівникової системи прийшла до таких узагальнень: в історичний період з'явилася відмінність в розподілі таких прислівників між префіксальними типами: в писемній мові з префіксом *від-* закріпилися прислівники на *-да* з просторовим значенням (пор. *отсюда, оттуда, откуда*), а з префіксом *до-* закріплювалися прислівники на *-ль* з часовим значенням (*доколь, досе ль*); останнім часом відбувається формування протиставлення просторових прислівників із префіксами *від-* і *до-* одного і того ж морфологічного типу (пор. *звідки – доки*), а прислівники на *-ль* з тимчасовим або просторовим значенням стають стилістичними варіантами (архаїчними і просторічними); у цілому група займенникових прислівників піддавалася в літературній мові значному скороченню, оскільки скоротилася сама база займенникових основ, а також у зв'язку з процесом відбору лексичних засобів, властивих літературній мові; у групі займенникових прислівників сучасних слов'янських мов є й такі слова, які формувалися, очевидно, у більш пізній період шляхом адвербіалізації прийменникових сполучень займенників (пор. *чому, потім, зовсім, внічию*) [55].

Разом із тим уже упродовж історії староукраїнської мови пройшло формування нових прислівників на базі інших частин мови, і в цьому випадку шляхи їх утворення з'ясовуються досить чітко, бо зв'язок прислівника з джерелом походження зберігається. Цей тип прислівників можна віднести до другої групи. Найчастіше вони співвідносні з формами прикметників та іменників. Ці прислівникові похідні, які явно виявляють зв'язок з іншими словами, чи, у всякому разі, цей зв'язок неважко відновити, є адвербіалізованими формами змінюваних частин мови, за їх зразком (тобто відповідно до певної морфологічної моделі).

Серед відприкметникових прислівників (або прислівників відадективного походження) вже в найдавніший період існування української мови як продуктивний відомий тип прислівників на *-о, -е, -ь* (наприклад, *люто, добро, зль*). У сучасній українській мові найбільш багата і продуктивна група прислівників, утворених від твердих основ якісних прикметників і пасивних дієприкметників за допомогою суфікса *-о* (наприклад, *сміливо, правильно, чудово, голосно, щедро*).

Прислівники, утворені за допомогою суфікса *-е* від м'яких основ прикметників представлені обмеженою кількістю, найчастіше в діалектному мовленні (пор. *щире, живуче, певне*). У сучасній літературній мові продуктивна група прислівників на *-е*, утворених від дієприкметників теперішнього часу активного стану з суфіксами *-уц- / -юц-, -ац- / -яц-* (пор. *хвилююче, блискуче*). У семантичному відношенні ця група досить однорідна і включає переважно прислівники зі значенням обставини образу й способу дії.

Прислівники локалізації чи місця (пор. *низько, високо, далеко, близько, глибоко*) і часу (наприклад, *рано, пізно, довго, багато, мало, досить, скоро, давно*) відносно численні. Про походження прислівників цього типу існують різні думки. Одні мовознавці зводять їх до форм знахідного-місцевого відмінків прикметників середнього роду, інші – до форм називного-знахідного [5].

Короткі прикметники, які в реченні отримували статус присудка, найчастіше втрачали ознаки відмінювання. Саме цей факт сприяв появі великої групи префіксальних типів обставинних прислівників типу *зліва, справа, зопалу, зосліпу, змолоду, вдалені, наготові, здавна, злегка, надовго, часто, незабаром, без нічого, по-новому, невдовзі, змолоду*. В основі формування такої кількісно представленої групи сучасних прислівників лежить особливий спосіб лексико-семантичного перетворення прикметників у прислівники. Традиційно такі прислівники зводять до прийменниково-відмінкових форм прикметників чоловічого й середнього роду. У сучасній

українській мові вони складають велику групу; з історичної точки зору вони являють собою пережитки іменного відмінювання коротких прикметників [3]. Входячи до складу прислівників, ці прийменники перетворюються в префікси.

Що стосується прислівників на *-ому* вони виникли з орудного відмінка множини прикметників на *-ьмь*: пор. *детскимь* → *дитячому*, *братскимь* → *братськи*. Більшість цих прислівників має семантичний відтінок порівняння. Наслідком такої взаємодії й було формування нової морфологічної моделі “*по + -цьки / -ськи*” або “*по + -ому*”, які стали продуктивним словотворчим зразком нових прислівників способу дії, що визначається відповідно до ознаками особи або предмета. Другий із наведених морфологічний тип прислівників “*по + -ому*” розвинули високу продуктивність в українській мові, так само і в інших слов’янських для вираження більшого кола обставинних значень способу вчинення дії.

Не менш показові з точки зору походження є прислівники відіменникового походження. Вони становлять велику групу й утворені від певних відмінкових і прийменниково-відмінкових форм іменників, які зазнали адвербіалізації. Найчастіше випадки перетворення в прислівники іменників в непрямих відмінках в результаті зміни деяких старих відмінкових форм (наприклад, *вниз*, *нагорі*, *навпіл*, *збоку*, *бігом*, *силою*, *увечері*, *вдень*, *восени*, *взимку*, *мимохідь*, *голяка*, *пішки*, *ниць*).

Треба сказати, що самі іменники, від яких утворилися ці прислівники, в ряді випадків не збереглися не тільки в сучасній мові, а й у давньоукраїнській мові, проте їх існування навряд чи може бути поставлено під сумнів, бо вони зафіксовані не тільки в писемних пам’ятках, а й в сучасних діалектах. Більш складне виникнення – з двох префіксальних морфів можна спостерігати в такому прикладі: *навзнак* ← *на-въз-нак-ь*. Перехід колишніх відмінкових форм іменників був широко відомий в давньоукраїнській і праслов’янській мовах [4].

Адвербіалізація іменників залежала від таких лексико-граматичних чинників як переносне або абстрактне значення іменників, старіння слова або його значення, ослаблення або неактуальність значення предметності, субстантивності, яка є властивою іменнику. Вплив цих факторів може викликати семантичні зрушення у вживанні словоформи, який виявляє себе в перетвореннях морфемного складу або в зміні лексико-синтаксичної сполучуваності словоформи. Ці зміни й означають перехід іменника в прислівник. У подальшій історії відбувалося закріплення як прислівників одних адвербіалізованих субстантивних форм та усунення інших [55].

Групу віддієслівних прислівників становлять насамперед прислівники, похідні з дієприслівників, які повністю втратили вищо-часові значення. Вони поділяються на два розряди: на прислівники з формантом *-и / -ичи* і прислівники з формантом *-ючи / -ачи*: *мовчки, стоячи, лежачи, люблячи, сидячи*. Прислівники з суфіксом *-ючи / -ачи* в сучасній літературній мові непродуктивні. А останнім часом навіть стилістично татуйовані. Хоча ще вважаються форми вживаними: *жаліючи, граючи, крадучись, розкошуючи, уміючи*.

Малопродуктивне утворення прислівників від числівників, оскільки сама група числівників лексично обмежена. Виділяються наступні морфологічні типи прислівників: *раз, вперше, вдвічі, надвоє, по троє, спершу, удвох, утрьох, п'ятьма, шістьма, наодинці, одного разу, двічі, тричі, по-перше, по-друге*.

Прислівники утворювалися в різний час, процес їх утворення активно триває. Ця причина ускладнює структуру прислівників, а разом з тим і їх орфографію. Адже відомо, що одним із найскладніших і варіативних є питання орфографічного відтворення складних, тобто похідних прислівників.

Мусимо констатувати, що історія формування прислівника як частини мови на тепер видається не дуже однозначною: в теперішніх дослідженнях висловлюються найрізноманітніші думки про шляхи творення прислівників у слов'янських мовах, і українській зокрема. Тому остаточно вирішувати

питання про завершеність історії формування цієї частини мови в українській мові поки неможливо.

Далі розглянемо питання дослідження прислівникової системи української мови. У другій половині XIX ст. визначальними розробками граматики прислівників стали праці О. О. Потебні, зокрема “Из записок по русской грамматике”. Автор схарактеризував прислівник як повнозначно-службову частину мови, тобто проміжну морфолого-синтаксичну категорію, як групу слів, що через неузгоджувану ознаку ознаки випадає з ряду відмінюваних частин мови. Дослідник дав суперечливе тлумачення прислівника, називавши його обставиною й водночас вказавши на те, що він виражає ознаку ознаки, тобто ототожнив лексико-граматичні класи з членами речення. “Під обставиною, або прислівником, розуміємо ознаку (отже, повнозначну частину мови), яка пов’язується з іншою ознакою, даною, або такою, що виникає, і лише за її допомогою відноситься до предмета (суб’єкта, об’єкта), а сама по собі не має з ним ніякого зв’язку” [39]. Слід зауважити, що О. О. Потебня розглядав прислівники як відіменні категорії, поділяючи їх на два розряди (відіменникові та відзайменникові), що вплинуло на подальші дослідження у працях О. М. Пешковського, В. І. Симовича, Є. К. Тимченка, О. О. Шахматова та ін.

О. О. Шахматов вважав, що прислівник сам по собі не відповідає якій-небудь одній граматичній категорії, тобто за формальними ознаками, на думку вченого, прислівники поділяються на окремі групи-частини мови [51, с. 279]. Він виділив займенники-прислівники, прийменникові та сполучникові прислівники.

Пізніше О. М. Пешковський і В. О. Богородицький виділили, крім займенникових, ще “граматичні” і “неграматичні” прислівники. О. М. Пешковський вмотивовував розуміння прислівника як виразника ознаки ознак: “У прислівнику виражені ознаки не предмета, а того, що виражено в дієслові й прикметнику... Отже, прислівники виражають ознаки не предметів, а їхніх ознак. У них зображуються ознаки ознак. У цьому й

полягає їхнє значення”. Дослідник передусім розглядав прислівники, які справді виражають певні ознаки – якість, спосіб дії тощо (*добре, чисто, швидко, прекрасно, по-батьківському*). Проте він стверджував, що й усі інші прислівники (тобто, й обставинні) також виражають ознаки ознак, оскільки вони поєднуються з дієсловом [23].

Отже, дослідниками XIX – першої половини XX ст. закладено підвалини формально-синтаксичного підходу поряд із семантичним, згідно з яким характерологічними ознаками прислівника стають невідмінюваність та співвідносність.

Історичний аспект вивчення прислівників представлено в працях різних українських мовознавців другої половини XX століття. В академічній праці “Історія української мови: Морфологія” (1978) докладно описано історію формування й розвиток прислівникової системи від найдавнішого часу до сьогодні. Автори монографії описують особливості функціонування, встановлюють продуктивність основних морфологічних типів прислівників на різних етапах розвитку української мови. Київський дослідник В. В. Німчук зібрав та навів як доказову базу значний і переконливий масив фактичного матеріалу з писемних пам’яток, говірковий фактаж прислівників української мови, що дало можливість створити історичну картину становлення прислівникової системи української мови.

Відомим дослідником морфологічної системи української мови й прислівника зокрема є І. Р. Вихованець. На думку академіка прислівник є цілком периферійним класом слів, який прилягає до аналітичних синтаксичних морфем, активно поповнюючи службові граматичні морфеми. Це зумовлено його спрямованістю на вираження обставинних семантико-синтаксичних відношень [13, с. 156]. У зв’язку з цим І. Р. Вихованець пропонує термін “прислівник” замінити терміном “обставинник”, оскільки відповідна частина мови передусім позначає різні обставини, за яких відбувається дія, явище тощо. І. Р. Вихованець на ґрунті функційного підходу дослідив частиномовний статус прислівника та дійшов висновків щодо

відсутності у прислівника самостійного лексичного значення. Це твердження спирається на тезу про наявність синтаксичних дериватів від трьох частин мови – прикметника, дієслова та іменника. Зберігаючи лексичне значення цих лексико-граматичних розрядів, прислівники змінюють лише їхні синтаксичні позиції, тобто трансформують присубстантивно-атрибутивну позицію прикметника, присудкову – порівняно незалежну – позицію дієслова, підметову іменникову позицію і позицію керованого другорядного іменникового члена речення в прислівникову позицію з двома модифікаціями: прислівну позицію некерованого дієсловом (або його функціональним еквівалентом) другорядного члена речення і детермінантну позицію другорядного члена речення [14, с. 190]. Прислівник як частина мови виокремлюється мовознавцями з огляду на його синтагматичні особливості. Специфіка цього класу, на думку І. Р. Вихованця, полягає в тому, що “лексичне значення статичної ознаки, процесу і предмета ставиться у синтагматичний зв’язок із предикатом і через те виконує функцію ознаки ознак” [14, с. 17], тобто є означенням до класу предикатів. Отже, за І. Р. Вихованцем, у системі частин мови прислівник виступає як відад’єктивний, віддієслівний і відсубстантивний синтаксичний дериват. У периферійній позиції при предикаті лексичне значення прикметника, дієслова й іменника ставиться у синтагматичний зв’язок і семантико-синтаксичні відношення з предикатом і стає причиною виникнення категоріального значення прислівника – значення ознаки ознак. У прислівників-дериватів від прикметників, іменників і дієслів власне лексичне значення залишається невиявленим [14, 18].

Отже, прислівники інтерпретовано як деривати адвербіальної деривації. Прикметники, дієслова та іменники, потрапляючи в зону обставинних значень, переходять у прислівники, тобто адвербіалізуються [13].

На думку І. Р. Вихованця, прислівник є абсолютно периферійним класом слів, який прилягає до аналітичних синтаксичних морфем, активно

поповнюючи службові граматичні морфемі. Це зумовлено його спрямованістю на вираження обставинних семантико-синтаксичних відношень [14, с. 156].

Свого часу дослідженням природи прислівника займався професор П. І. Білоусенко. Дисертація “Історія і особливості творення прислівників часу в українській мові” присвячена дослідженню динаміки часових прислівників на широкому історичному матеріалі [14].

Слід сказати й про вивчення діалектних форм прислівника в українському мовознавстві. Зокрема у статтях житомирської дослідниці Г. І. Гримашевич стверджується, що прислівник досліджувався “як частина говіркового лексикону передовсім на теренах південно-західного наріччя (праці О. Д. Брошняк (Пискач), І. Ф. Джочки, Т. М. Довгої (Розумик), О. Т. Захарків, М. В. Леонової, П. М. Лизанця, В. В. Німчука, І. Д. Пагірі, Н. П. Прилипко, І. Й. Ощипко та ін.); значно рідше – південно-східного (статті Г. І. Мартинової, О. Ю. Левенець). Щодо північноукраїнського наріччя зауважимо, що досить докладно проаналізовано в монографічних виданнях і введено до наукового обігу в працях лексикографічного типу прислівники західнополіських говірок завдяки працям Г. Л. Аркушина та Ю. В. Громика; східнополіський етномовний континуум із позиції функціонування в ньому прислівників представлено в працях Е. В. Чешко, натомість системного дослідження прислівникової системи середньополіських говірок наразі в українській діалектології бракує, хоча все ж варто відзначити праці Н. П. Прилипко, у яких проаналізовано прислівники Чорнобильської зони, архаїчні структури прислівників у поліських говорах загалом” [18].

Отже, неоднозначність і суперечливість підходів до визначення граматичного статусу прислівника пояснюється, на наш погляд, неоднорідністю самого об'єкта вивчення, що лежить на перетині словотвору, морфології, синтаксису й лексичної семантики. Ті дослідження, які лежать у площині історичної граматики української мови не в усьому розкривають природу прислівника, тому актуальність подальших студій над

встановленням етимології, словотвірної природи, морфологічних особливостей поодиноці та в комплексі є актуальними.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИЧНА Й СТРУКТУРНА ТАКСОНОМІЯ СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВНИКІВ

2.1. Семантичні типи староукраїнських прислівників

Прислівник як окремий лексико-граматичний розряд постійно поповнювався за рахунок інших частин мови, однак істотних структурно-граматичних змін у своїй історії прислівники не зазнавали. Процес формування адвербіативів на базі інших частин мови триває і тепер. Це пояснюється тим, що у прислівника не було власної достатньо розвиненої системи словотворчих засобів.

Староукраїнська мова успадкувала від спільнослов'янської невелику кількість прислівників, переважно вони є первинними (*ужє, нынѣ, оньдє, гда, тамо*). Існувала і постійно поповнювалась також група вторинних (похідних) прислівників, що виникали внаслідок адвербіалізації інших частин мови.

Формування семантичної структури прислівників староукраїнської доби було обумовлено кількома факторами:

- розвиненою системою словотворення й варіантністю давніх форм прислівника;
- особливостями семантичного розвитку слова у староукраїнській мові;
- запозиченнями;
- численними діалектними впливами.

Найдавнішу основу складають прислівники з обставинним та означальним значеннями, що мають праслов'янське походження [1].

Аналіз матеріалу доводить, що кількісно найбільшу групу з усіх адвербіативів складають означальні прислівники (60%). У їх складі виділяють підгрупи, які характеризують якість дії або ознаки предмета:

1) якісно-означальні – це прислівники на *-о, -е*, що вказують на якісну ознаку дії – процесуальної або статичної, відповідають на питання *як?* і переважно утворюються від якісних прикметників: *добре* ‘добре’ [46, с. 305]; *добръ* ‘добре’ [46, с. 311]; *високо* ‘високо’ [46, с. 221]; *безпечне, -о* ‘спокійно, безпечно’ [48, с. 50]; *безпечне (стч. bezpečně)* ‘спокійно, безпечно’ [46, с. 90]; *бордзо, боръдзо* ‘швидко’ [46, с. 112]; *быстро* ‘швидко’ [48, с.77]; *вѣрно, вєрно, вирно, виръно* ‘вірно’ [46, с. 230]; *спокойне (стч. spokoijně)* ‘спокійно’ [47, с. 373]; *вздыгательно* ‘жахливо’ [48, с. 97]; *вкоротць* ‘коротко’ [48, с. 103]; *отворено, отворенно* ‘відкрито’ [46, с. 101]; *выразне* ‘виразно, відкрито’ [48, с. 151]; *высоце (пл. wysoce)* ‘високо’ [48, с. 155]; *голосно* ‘голосно’ [48, с. 180]; *кгречи (пл. grzeczy)* ‘доречно, вдало’ [48, с. 197]; *твердо* ‘міцно’ [47, с. 424]; *кгрунтовне (пл. gruntownie)* ‘міцно, ґрунтовно’ [48, с. 198]; *завдячно* ‘прихильно’ [48, с. 259]; *миле (стп., стч. mile)* ‘прихильно’ [46, с. 591]; *по дробноу* ‘докладно, точно’ [47, с. 168]; *зарадно* ‘докладно, завбачливо’ [48, с. 284]; *латве, -о (пл. łatwie)* ‘легко’ [48, с. 398]; *любовне* ‘люб’язно’ [48, с. 414]; *надзнь (пл. nędznie)* ‘бідно’ [48, с. 454]; *огнисто (пл. ogniście)* ‘палко, полум’яно’ [49, с. 28]; *delно* ‘старанно, ретельно’ [46, с. 292]; *пилне, -о (pilnie)* ‘старанно, наполегливо, уважно’ [49, с. 106]; *повагомъ* ‘повільно’ [49, с. 117]; *потужне, -о* ‘сильно, міцно’ [49, с. 195]; *скромливе (стп. skromliwie)* ‘пристойно’ [47, с. 350]; *призвоито (пл. przywoicie)* ‘пристойно’ [49, с. 223]; *смачно* ‘смачно’ [49, с. 334]; *тихо* ‘тихо’ [47, с. 432]; *широко, широко* ‘широко’ [47, с. 567]; *тепъло* ‘тепло’ [47, с. 428]; *вельъ, вєли, веліє, велєи* ‘багато’ [46, с. 163]; *много* ‘багато’ [46, с. 603]; *полно* ‘багато’ [47, с. 182]; *вѣрно, вєрно, вирно, виръно* ‘вірно’ [46, с. 230]; *давно* ‘давно’ [46, с. 276]; *рано* ‘рано’ [47, с. 289]; *долго* ‘довго’ [46, с. 314].

Якісно-означальні староукраїнські прислівники мали вищий і найвищий ступені порівняння.

Вищий ступень порівняння прислівників мав просту й складену форми:

– проста форма утворювалася за допомогою суфіксів *-ше-* та *-іше-* та кінцевого прислівникового суфікса *-е*: *вѣрно, вѣрно, вирно, вирѣно* ‘вірно’ [46, с. 230] → *вѣрнѣи, вѣрнѣи* ‘вірніше’ [46, с. 232]; якщо у прислівнику є суфікси *-к-*, *-ок-*, то під час творення форми вищого ступеня вони випадають і вживається суфікс *-ш-* (*-щ-*): *високо* ‘високо’ [46, с. 221] → *выше, вышей, вышше, выше* ‘вище’ [46, С. 223]; *широко, широко* ‘широко’ [47, с. 567] → *шыреи* ‘ширше’ [47, с. 567];

Вищий ступінь певних прислівників утворювався від інших основ: *добре* ‘добре’ [46, с. 305]; *добрѣ* ‘добре’ [46, с. 311] → *лѣпше* ‘краще’ [46, с. 561]; *лѣпѣ, лѣпси, лѣси, лѣпѣи* ‘краще’ [46, с. 562]; *много* ‘багато’ [46, с. 603] → *боле, болей, болѣ, болѣи* ‘більше’ [46, с. 109].

– складена – додаванням до прислівника звичайного ступеня слів *більш, менш*: *вѣрно, вѣрно, вирно, вирѣно* ‘вірно’ [46, с. 230] → *вѣрнѣи, вѣрнѣи* ‘більш вірно (віддано)’ [46, с. 232].

Для підсилення або уточнення значення прислівників вживалися також слова *багато, куди, ще, трохи, значно*: *високо* ‘високо’ [46, с. 221] → *повыше, выше, повыши, выше* ‘трохи вище’ [47, с. 160].

Найвищий ступінь порівняння прислівників також мав просту й складену форми:

– проста форма твориться за допомогою префікса *най-* (*най-* / *маи-*): *бордзо, борѣдзо* ‘швидко’ [46, с. 112] → *маиборзо* ‘найшвидше’ [46, с. 571]; *долго* ‘довго’ [46, с. 314] → *наидали* ‘найдовше’ [47, с. 16]; *боле, болей, болѣ, болѣи* ‘більше’ [46, с. 109] → *наболеи* ‘найбільше’ [47, с. 10]; *наиболше, наибоуше, наболиши* ‘найбільше’ [47, с. 15]; *лѣпше* ‘краще’ [46, с. 561]; *лѣпѣ, лѣпси, лѣси, лѣпѣи* ‘краще’ [46, с. 562] → *наилпше* ‘найкраще’ [47, с. 16]; *налѣпей, налѣпси, налѣпѣи, налѣпѣи* ‘найкраще’ [47, с. 18];

– складена – додаванням слів *найбільш, найменш*;

2) кількісно-означальні, які означають міру або ступінь вияву ознаки, характер її інтенсивності та відповідають на питання *скільки? наскільки? як*

багато? якою мірою?: вельми, велми, вельми, вълми ‘вельми, дуже’ [11, с. 163]; *барзо* ‘дуже’ [48, с. 43]; *велико* ‘дуже, вельми’ [48, с. 91]; *велми* ‘дуже, вельми’ [48, с. 92]; *велце* (пл. *wielce*) ‘дуже, сильно’ [48, с. 92]; *двократъ* ‘двічі, дворазово’ [48, с. 202]; *двояко* ‘двічі, подвійно’ [48, с. 202]; *донеро* ‘ледь, щойно’ [48, с. 223]; *дужо* ‘дуже’ [48, с. 236]; *малюсенъко* ‘ледь-ледь’ [48, с. 419]; *ледва, ледве, ледво* ‘ледве’ [48, с. 400]; *немаль* (пл. *niemal*) ‘майже, ледве’ [48, с. 489]; *омаль* ‘замало, ледь-ледь’ [49, с. 42]; *повторе* (пл. *powtóre*) ‘вдруге, по-друге’ [49, с. 123]; *въдрозгоє, оу другое* ‘вдруге’ [46, с. 208]; *повторне* (пл. *powtórnie*) ‘вдруге’ [49, с. 123]; *подвократъ* ‘двічі, дворазово’ [49, с. 132];

3) прислівники способу дії, що вказують на спільне чи роздільне виконання дії і відповідають на питання *як? яким способом?:* *прієтельскы, приєтэльскыи* ‘по-приятельському, по-товариському’ [47, с. 253]; *брацко* ‘по-братськи’ [48, с. 68]; *вкупє, укоупє* ‘укупі, разом’ [46, с. 178]; *заодно* ‘заодно, разом’ [46, с. 380]; *посполито* (стп. *pospolito*) ‘разом, спільно’ [47, с. 204]; *посполно* (стч. *pospolně, стп. pospólnie*) ‘разом, спільно’ [47, с. 205]; *весполь* (пл. *węspol*) ‘разом, сукупно’ [48, с. 94]; *взасполь* ‘сукупно, разом’ [48, с. 96]; *вздоймомъ* ‘разом’ [48, с. 97]; *властелско* ‘по-начальницькому’ [48, с. 106]; *дѣтинно* ‘по-дитячому’ [48, с. 241]; *еднокупне* ‘сукупно, разом’ [48, с. 243]; *заедно* (пл. *zajedno*) ‘разом’ [48, с. 268]; *въ єдно* ‘одностайно’ [46, с. 208]; *мордерско* (пл. *mordersko*) ‘по-тиранськи’ [48, с. 435]; *нищєтно* ‘по-жебрацьки’ [48, с. 508]; *оразъ* (пл. *oraz*) ‘разом’ [49, с. 50]; *опрочє, опроч* ‘окремо’ [47, с. 89]; *особ* ‘окремо’ [47, с. 95]; *особно* ‘окремо’ [47, с. 95]; *оусєбъ, оусєби* ‘окремо’ [47, с. 484]; *по-розну, порозно* ‘окремо, порізно’ [49, с. 176]; *послѣдовне* ‘послідовно’ [49, с. 182]; *посполу* ‘разом’ [49, с. 184]; *приятелско* ‘по-дружньому’ [49, с. 242]; *пріязне* ‘дружньо’ [49, с. 243]; *пріятелско* ‘по-дружньому’ [49, с. 243]; *рицерско* (пл. *rucersko*) ‘полицарськи, мужньо’ [49, с. 273]; *сполєчне* (пл. *spółecznie*) ‘разом, спільно’ [49, с. 346]; *споломъ* (пл. *społem*) ‘разом’ [49, с. 346]; *сполу* (пл. *społu*) ‘разом’ [49,

с. 346]; *сусидский* ‘по-сусідськи’ [49, с. 379]; *тиранско* (пл. *tyrańsko*) ‘по-тиранськи’ [49, с.391]; *по давньому, по давньому* ‘по-давньому’ [47, с. 163].

Переконаємося, що в період XIV-XVI ст. активізується словотвірна модель прислівників на *-o, -e*, утворених від питомих прикметників, або рідше – іменників: *бачне* ‘обережно, обачно’ [48, с. 45]; *безеце* ‘безчесно, низько, мерзенно’ [48, с. 47]; *безочне* ‘заочно’ [48, с. 49]; *валечне* ‘відважно, хоробро’ [48, с. 83]; *оказале* (стч., стп. *okazale*) ‘пишно’ [47, с. 78]; *велможне* ‘пишно, велично’ [48, с. 92]; *гойне* (чеш. *hojně*) ‘щедро, рясно’ [48, с. 178]; *дѣльне* (пл. *dzielnie*) ‘хоробро, відважно’ [48, с. 239]; *жалосне* (пл. *żalosięnie*) ‘жалібно, жалісно’ [48, с. 247]; *немилоствиво* ‘немилосердно, безжалісно’ [47, с. 39]; *запалчиве* ‘гаряче, палко’ [48, с. 279] та багато інших.

Часто трапляються запозичення прислівників, і в цей період здебільшого з польської мови: *велможне* ‘пишно, велично’ [48, с. 92]; *велце* (пл. *wielce*) ‘дуже, сильно’ [48, с. 92]; *выборне* (пл. *wybornie*) ‘чудово, відмінно’ [48, с. 129]; *высоце* (пл. *wysoce*) ‘високо’ [48, с. 155]; *кгрунтовне* (пл. *gruntownie*) ‘міцно, ґрунтовно’ [48, с. 198]; *призвоито* (пл. *pruzwoicie*) ‘пристойно’ [49, с. 223]; *снадне, -o, -ъ* (пл. *snadnie*) ‘легко’ [49, с. 337].

Обставинні прислівники складають порівняно меншу групу (30%). Вони виражають різні обставини, за яких відбувається дія, тобто характеризують дію або процес за часовими, просторовими, причиновими відношеннями, рідше – за метою її виконання.

Обставинні авдербіативи поділяються на чотири групи:

1) прислівники часу характеризують дію за часовими відношеннями: *внетъ* (пл. *wnet*) ‘зараз, негайно’ [48, с. 108]; *в ночи, оуночі* ‘уночі’ [46, с. 183]; *вночи* ‘вночі’ [48, с. 108]; *донеро* ‘щойно’ [48, с. 223]; *до-позна* ‘до ночі, до пізнього часу’ [48, с. 223]; *заразомъ* ‘відразу’ [48, с. 285]; *израна* ‘зранку’ [46, с. 428]; *заоутра* (цсл. *заоутра*) ‘ранком’ [46, с. 387]; *з-рана* ‘зранку, вранці’ [48, с. 339]; *помалъ* (стп. *rotale*) ‘незабаром, скоро’ [47, с. 189]; *незабаромъ* ‘незабаром’ [48, с. 484]; *незадовго* ‘незадовго, незабаром’ [48, с. 484]; *днесъ, днес* (цсл. *дньсь*) ‘нині, тепер’ [46, с. 303]; *доселе, досюла* (цсл.

доселъ) ‘до цього часу, дотепер’ [47, с. 320]; *нинъчє, нинъчи* ‘нині, тепер’ [47, с. 52]; *нынъ, нинъ, нинє, нини* (цсл. нынѣ) ‘нині, тепер’ [47, с. 58]; *нынъки, нинъки* ‘нині, тепер’ [47, с. 58]; *теперь, теперь, тєсєр, тєпєрє* ‘тепер’ [47, с. 428]; *нынъ* ‘тепер’ [48, с. 512]; *обєцнє* (пл. *обєснє*) ‘тепер’ [48, с. 8]; *поближнє* ‘щойно, зараз’ [49, с. 114]; *всєгды* ‘завжди’ [46, с. 201]; *въсєгда* (цсл. *въсєгда*) ‘завжди’ [46, с. 209]; *завжды, заоужды, заоужди, заоуждыи* ‘завжди’ [46, с. 372]; *завсє* (стп. *zawsze*) ‘завжди’ [46, с. 372]; *завжды* (пл. *zawždy*) ‘завжди’ [49, с. 259]; *рано* ‘рано, вранці’ [49, с. 267]; *рыхло* (пл. *rychło*) ‘скоро, швидко’ [49, с. 303]; *теперечи* ‘тепер’ [49, с. 387]; *уляггома* ‘у пору сну’ [49, с. 426]; *щоденнє* ‘щоденно’ [49, с. 507]; *въ дєнь, у дєнь* ‘удень’ [46, с. 208]; *давно* ‘давно’ [46, с. 276]; *здавна, зьдавна, здавъна* ‘здавна’ [46, с. 392]; *из вѣка, из вєка, из вика, из вѣка, изъ вѣка, изєвѣка, изъ вика, изъ вѣка* ‘здавна, одвіку, споконвіку’ [46, с. 426]; *издавна (-о)* ‘здавна, віддавна, з давніх часів’ [46, с. 427]; *истарини, изстарини* ‘з давніх-давен’ [46, с. 451]; *исстародавна, истарадавна, истародавна, исьтарадавна, исьтарадавна, изстародавна* ‘з давніх-давен’ [46, с. 451]; *от вѣка* ‘одвіку’ [47, с. 101]; *отдавна* ‘віддавна’ [47, с. 101]; *отсєлъ* ‘віднині’ [47, с. 109]; *отстародавна* ‘здавна’ [47, с. 109]; *сьстародавна, со стародавна, стародавна* ‘з давніх-давен’ [47, с. 408].

2) прислівники місця характеризують дію за просторовими відношеннями: *в-глубки* ‘в глибину’ [48, с. 87]; *в-глыбѣ* ‘вглиб’ [48, с. 87]; *горъ, гори, горѣ, гора, хоръ* ‘угору, наверх’ [46, с. 254]; *вгору* ‘вгору’ [48, с. 87]; *зася, засѣ, засъ, засє* ‘назад’ [46, с. 387]; *назад* ‘назад’ [47, с. 14]; *взасъ* ‘назад’ [48, с. 96]; *впередъ* ‘вперед’ [48, с. 117]; *встяжъ* ‘вперед’ [48, с. 123]; *горъ* ‘вгору’ [48, с. 185]; *доземно* ‘до землі’ [48, с. 216]; *доловъ, доловъ, долоув, долуу* ‘униз, додолу’ [46, с. 316]; *долоу, дулу* ‘униз, додолу’ [46, с. 316]; *долъ, доли, доле* ‘внизу, долі’ [46, с. 316]; *доловъ* ‘вниз’ [48, с. 220]; *зобопуль* ‘з обох сторін’ [48, с. 336]; *обаноль* (стч. *obanol*, стп. *obaról*) ‘обопільно, з обох сторін’ [47, с. 66]; *митусъ* ‘в протилежні боки’ [48, с. 429]; *навспакъ* (пл. *nawspak*) ‘назад’ [48, с. 450]; *на-долъ* ‘вниз, на низ’ [48, с.

454]; *подле, подлы* ‘поблизу, поряд’ [47, с. 166]; *неподалеку, неподалеце, -ъ* ‘неподалік, поблизу’ [48, с. 495]; *непоодаль* (пл. *niepodal*) ‘неподалік’ [48, с. 496]; *отвсюль* ‘з усіх боків, звідусіль’ [49, с. 62]; *отколсь* ‘звідкись’ [49, с. 64]; *отсюль* ‘звідси’ [47, с. 110]; *оттам* ‘звідти, звідтіля’ [47, с. 110]; *оттова* ‘звідти, звідтіля’ [47, с. 110]; *от-вуду* ‘звідти’ [49, с. 67]; *оттамтоля* ‘звідти’ [49, с. 72]; *оттол, оттоля* ‘звідти’ [49, с. 72]; *поблизу* ‘поблизу’ [49, с. 114]; *поблизь* ‘поблизу’ [49, с. 114]; *прямо* ‘прямо’ [47, с. 274]; *просто* ‘прямо’ [49, с. 250]; *рознь* ‘в різні боки, нарізно’ [49, с. 284]; *в верх, вверхъ* ‘угору’ [46, с. 156]; *у-звышки* ‘вгору’ [49, с. 420]; *влево, вълево, улево* ‘уліво, наліво’ [46, с. 181]; *вправо, въправо, управо* ‘вправо, направо’ [46, с. 199]; *направо* ‘направо’ [47, с. 23]; *право* ‘направо’ [47, с. 221]; *додому* ‘додому’ [46, с. 312]; *дома* ‘удома, дома’ [46, с. 316]; *домовъ* ‘додому’ [46, с. 317]; *из долоу* ‘знизу’ [46, с. 427]; *подле, подлы* ‘поблизу, поряд’ [47, с. 166]; *кругло* ‘навколо’ [46, с. 517]; *около* ‘навколо’ [47, с. 79]; *округло* ‘навколо’ [47, с. 80]; *лони* ‘минулого року, торік’ [46, с. 556]; *навутрие* ‘назавтра’ [47, с. 11]; *назавтръе, назавтрее, назавътрие, назаоутрее, назаоутріе* ‘назавтра’ [47, с. 14];

3) прислівники причини виражають причину дії: *для того* ‘тому, через те’ [46, с. 302]; *зато* ‘тому’ [46, с. 387]; *прото, проть* ‘тому, через те, у зв’язку з цим’ [47, с. 266]; *того дѣла, того дилъ, того дѣла* ‘тому, через те’ [47, с. 434]; *тѣмъ, тѣмь, тѣм, тамъ, тамь, там, темъ, тем, тимь* ‘тому, через те, у зв’язку з цим’ [47, с. 454]; *венць* (пл. *wies*) ‘тому’ [48, с. 92]; *зъ-небачки* ‘через помилку’ [48, с. 344]; *тоть* (пл. *to-ć*) ‘тому що’ [49, с. 396];

4) прислівники мети виражають мету дії: *вмыслне* ‘навмисно, умисно’ [48, с. 107]; *к-воли* ‘заради, на догоду’ [48, с. 362]; *умыслне* (пл. *umyślnie*) ‘навмисне’ [49, с. 428].

Найменшу групу староукраїнської прислівникової системи складали безособово-предикативні адвербіативи (10%). Вживали їх для вираження:

1) стану природи: *зимно* ‘холодно’ [48, с. 321]; *зиме* (стп. *zimie*) ‘взимку, зимою’ [46, с. 399]; *погодне* (пл. *pogodnie*) ‘світло’ [49, с. 127];

похмурно ‘похмуро’ [49, с. 200]; *стиха* ‘тихо’ [49, с. 365]; *тихо* ‘тихо’ [49, с. 432];

2) психічного або фізичного стану людини: *безпечно*, *-о* ‘спокійно’ [48, с. 50]; *спокойне* (стч. *srokojně*, стп. *srokojnie*) ‘спокійно’ [47, с. 373]; *добръ* ‘добре’ [46, с. 311]; *гораздо*, *гораздъ* ‘добре’ [48, с. 182]; *зле* ‘погано, не добре’ [48, с. 322]; *латве*, *-о* (пл. *latwie*) ‘легко’ [48, с. 398]; *легко* ‘легко’ [48, с. 399]; *неприлично* ‘незручно’ [48, с. 498]; *радо* ‘весело, радісно’ [49, с. 264]; *снадне*, *-о*, *-тъ* (пл. *snadnie*) ‘легко’ [49, с. 337];

3) зумовленості, необхідності, доцільності дії в оцінці людини: *непотреба* (пл. *niepotrzeba*) ‘непотрібно’ [48, с. 497]; *непотребне* (пл. *niepotrzebnie*) ‘без потреби, даремно’ [48, с. 497].

2.2. Структурно-морфологічні особливості прислівників староукраїнської доби

Найбільш давніми є прислівники займенникового походження, утворені ще в спільнослов'янську епоху від займенникових коренів за допомогою спеціальних прислівникових афіксів: *тамъ*, *туда*, *иньгда*, *къгда*, *къде*, *куда*.

У цій групі прислівників не збереглося явних слідів структурно-граматичної співвіднесеності їх із займенниками. Проте у плані лексико-семантичному певний генетичний зв'язок між ними можна простежити: подібно до займенників, похідні від них прислівники наділені високим ступенем семантичної абстракції (гранично узагальненим лексичним значенням). Інакше кажучи, подібно до того як займенник не називають конкретних предметів чи осіб, а лише вказують на них, так і відзайменникові прислівники не означають конкретних обставин, а лише вказують на них (пор. *тамъ*, *туда*, *иньгда*) або виражають питально-відносні значення (*къгда*, *къде*, *куда*).

За значенням і словотворчими особливостями відзайменникові прислівники староукраїнської мови поділяються на прислівники: місця, часу, способу дії, міри або ступеня.

Відзайменникові прислівники місця утворювалися:

– за допомогою суфікса *-де* (*кідє* → *кдє* → *гдє* → *де*): *доки* ‘доки’ [48, с. 218]; *инде, индей, индѣ* ‘інде’ [48, с. 349]; *овде*, (або *овдѣ* (пл. *owdzie*) ‘там’ [49, с. 25]; *вездє* ‘всюди’ [46, с. 157]; *где* ‘куди’ [48, с. 173].

Унаслідок фонетичних та словотворчих змін в українській мові маємо прислівники місця: *де* ← *кѣде* та похідні утворення: (*дедали, де-де, десь, осьде, ниде*) *абы-где* ‘абиде’ [48, с. 26]; *боуд гдє, боуди гдє* ‘будь-де’ [46, с. 128]; *варє гдє* ‘будь-де’ [46, с. 152]; *гдє, гдѣ* ‘будь-де’ [46, с. 239]; *гдє колвє* (стпл. *gdziekolwie*) ‘будь-де’ [46, с. 240]; *индє, инѣдє, индѣ* (цсл. *инѣдє*) ‘деінде’ [46, с. 443]; *иноуды* (цсл. *инждоу*) ‘деінде’ [46, с. 444];

Прислівники *инде, индей, индѣ* ‘інде’ [48, с. 349]; *овде*, (або *овдѣ* (пл. *owdzie*) ‘там’ [49, с. 25] та *вездє* ‘всюди’ [46, с. 157] в сучасній українській літературній мові відсутні.

Прислівник *сьде* заступив сучасний *тут*;

– за допомогою суфікса *-амо* (*-амѣ*): (*камо, инамо, овамо, онамо*) *тамѣ* ‘туди’ [49, с. 384]; *тамо* (цсл. *тамо*) ‘там, туди’ [47, с. 420]; *тамѣ, тамѣ, там* ‘там’ [47, с. 421].

З усіх цих прислівників українська мова зберегла лише прислівник *там* ← *тамо, отам*, діалектні *тама, тамон, тамусь*;

– за допомогою суфіксів *-уду, -уді, -уда* (*куду, куді, куда*): *от-овуду* ‘звідти’ [49, с. 67]; *никоуди* ‘нікуди’ [47, с. 51]; *сюду* ‘сюди’ [49, с. 383]; *тоуда* ‘туди’ [47, с. 448]; *туды* ‘туди’ [47, с. 448].

З форми на *-уді* утворилися сучасні *куди, никоуди* ‘нікуди’ [47, с. 51]; *сюду* ‘сюди’ [49, с. 383]; *тоуда* ‘туди’ [47, с. 448]; *туды* ‘туди’ [47, с. 448], *всюди*.

Говірки південно-західного й південно-східного наріч зберігають форми на *-уда*: *куда, туда, сюда*.

Відзайменникові прислівники часу утворювалися за допомогою суфіксів *-гда, -гдѣ, -гдѣ*: *гды* (пл. *gdy*) ‘коли’ [48, с. 173]; *завжды* (пл. *zawždy*) ‘завжди’ [48, с. 259] (необхідно звернути увагу, що в цьому випадку відбувається чергування *г* → *ж*); *тегды* (пл. *tegdy*) ‘тоді’ [49, с. 387]; *часомъ* ‘іноді’ [49, с. 475].

Із цих прислівників сучасна українська мова зберегла: *тегды* (пл. *tegdy*) ‘тоді’ [49, с. 387]; *часомъ* ‘іноді’ [49, с. 475].

Прислівник *всьегда – вьсеегда* остаточно витіснений новотвором *завжди*, який пам’ятки фіксують з XV ст.: *всегды* ‘завжди’ [46, с. 201]; *вьсегда* (цсл. *вьсегда*) ‘завжди’ [46, с. 209]; *завжды, заоужды, заоужди, заоуждыи* ‘завжди’ [46, с. 372]; *завсе* (стп. *zawsze*) ‘завжди’ [46, с. 372]; *завжды* (пл. *zawždy*) ‘завжди’ [49, с. 259].

Відзайменникові прислівники способу дії утворювалися за допомогою суфікса *-ако (-акъ / -якъ)*: (*овако, онако*) *инако* ‘інакше’ [46, с. 442]; *инакъ*, *инак* (стч. *jīnak*, стп. *inak*) ‘інакше’ [46, с. 442]; *инакъ* ‘інакше’ [48, с. 348]; *нѣякъ* ‘ніяк’ [48, с. 512]; *якъ* ‘як’ [49, с. 510]; *такъ* ‘так’ [49, с. 384]; *такъ, так*, *такъ* ‘так’ [47, с. 419]; *никако* (цсл. *никакоже*) ‘ніяк’ [47, с. 48]; *нѣкако* (цсл. *нѣкако*) ‘якось’ [47, с. 60]; *како ли* ‘як’ [46, с. 463]; *какъ, как, какъ* ‘як’ [46, с. 463]; *навѣкъ, навѣк* ‘навіки’ [47, с. 11]; *оу вѣкъ* ‘навіки’ [47, с. 463];

Сучасна українська мова зберігає з деякими змінами прислівники *инако* ‘інакше’ [46, с. 442]; *инакъ, инак* (стч. *jīnak*, стп. *inak*) ‘інакше’ [46, с. 442]; *инакъ* ‘інакше’ [48, с. 348]; *такъ* ‘так’ [49, с. 384]; *такъ, так, такъ* ‘так’ [47, с. 419].

На ґрунті давніх в українській мові з’явилися прислівники-новотвори: *незначе* ‘як би’ [48, с. 486]; *неледаяко* (пл. *nie lada jako*) ‘не як-небудь’ [48, с. 488]; *пустопаишь* ‘абияк’ [49, с. 259]; *якось* ‘якось’ [49, с. 510]; *боуд где, боуди где* ‘де-небудь’ [46, с. 128]; *варе где* ‘де-небудь’ [46, с. 152]; *где колве* (стпл. *gdziekolwiek*) ‘де-небудь’ [46, с. 240]; *варе как* ‘будь-як, як-небудь’ [46, с. 152];

Відзайменникові прислівники міри й ступеня утворювалися за допомогою суфіксів *-ль, -ли, -лн, -льми, -льма*: (*коль, кольма*) *коли, колы* ‘будь-коли, коли-небудь’ [46, с. 487].

В українській мові від них залишилися лише похідні прислівники із суфіксом *-ки*: *ено* (пл. *jeno*) ‘стільки’ [48, с. 245]; *иле* (пл. *ile*) ‘скільки’ [48, с. 347]; *ино* ‘стільки’ [48, с. 350]; *тилко* ‘стільки’ [48, с. 391]; *варє колико* ‘скільки’ [46, с. 152];

На сучасному етапі розвитку української мови маємо чимало похідних утворень:

– за допомогою часток: *коли-колвекъ* ‘коли-небудь’ [48, с. 371]; *незначе* ‘як би’ [48, с. 486]; *неледаяко* (пл. *nie lada jako*) ‘не як-небудь’ [48, с. 488]; *пустопашь* ‘абияк’ [49, с. 259]; *якось* ‘якось’ [49, с. 510]; *боудь коли* ‘будь-коли, коли-небудь’ [46, с. 129]; *боудь куда* ‘будь-куди, куди-небудь’ [46, с. 130]; *боудь отъ коль* ‘звідки-небудь’ [46, с. 130]; *варє как* ‘будь-як, як-небудь’ [46, с. 152]; *варє коли* ‘будь-коли, коли-небудь’ [46, с. 152]; *варє колко* ‘скільки-небудь’ [46, с. 152]; *где индє* ‘куди-небудь’ [46, с. 240]; *где колвє* (стп. *gdzickolwie*) ‘де-небудь’ [46, с. 240];

– способом сполучення прислівників з прийменниками-префіксами: *далеко* ‘набагато’ [48, с. 199]; *заразомъ* ‘відразу’ [48, с. 285]; *отвсюль* ‘звідусіль’ [49, с. 62]; *отколсь* ‘звідкись’ [49, с. 64];

– способом повторення (редуплікації) прислівників або об’єднанням антонімічних прислівників: *затога* ‘ось-ось’ [48, с. 292]; *малюсенъко* ‘ледь-ледь’ [48, с. 419]; *омаль* ‘ледь-ледь’ [49, с. 42];

– зумовлених утратою прислівникових афіксів: *отколсь* ‘звідкись’ [49, с. 64]; *откуля* ‘звідки’ [49, с. 64]; *почому* ‘почім’ [47, с. 218];

– способом сполучення різних відмінкових форм займенника з прийменниками: *бынамнъгъй* ‘зовсім’ [48, с. 77]; *дале* ‘потім’ [48, с. 199]; *згола* (пл. *zgot*) ‘зовсім’ [48, с. 313]; *обель* ‘зовсім’ [49, с. 8]; *цале* (пл. *cale*) ‘зовсім’ [49, с. 468]; *обел, обгль, вобел* ‘зовсім, цілковито’ [47, с. 67]; *отинудь* (цсл. *отъинудь*) ‘зовсім, цілковито’ [47, с. 104];

Відіменні прислівники

Значна частина похідних прислівників утворилася від застиглих форм іменних частин мови (іменників, прикметників, числівників), що вживалися в значенні обставин.

Прислівники іменникового походження виникли шляхом адвербіалізації іменників, тобто внаслідок ізоляції певної форми іменника (без прийменника чи з прийменником) від парадигми відмінювання і переходу її до категорії прислівників.

Окремі підгрупи прислівників утворено від різних форм іменників:

– називного відмінка однини: *мизерне* (пл. *mizernie*) ‘шкода’ [48, с. 427]; *соромотне* ‘соромно’ [49, с. 340]; *сромотне* (пл. *sromotnie*) ‘соромно’ [49, с. 357]; *грѣхопадне* ‘гріховно’ [48, с. 192];

– родового відмінка однини без прийменника: *наго* (пл. *nago*) ‘голяка’ [48, с. 452];

– родового відмінка однини з прийменником *без-*: *уставичность* (пл. *ustwicznie*) ‘безперестанку’ [49, с. 442]; *безвъдомне, безъведомне* ‘безвісти’ [48, с. 46]; *безъ перестани* ‘безперестанно’ [46, с. 91]; *безъ престаніє* ‘без перестанку’ [46, с. 91];

– родового відмінка однини з прийменником *до-*: *долголѣтне* ‘довіку’ [48, с. 219]; *до века* ‘довіку’ [46, с. 312]; *до-щенту* ‘дотла’ [48, с. 231]; *добре* ‘доволі’ [48, с. 211]; *достатокъ* ‘доволі’ [48, с. 227]; *досыть* або *досить* ‘доволі’ [48, с. 228]; *досыть, досыть, досить, досит* ‘доволі’ [46, с. 322]; *домовъ* ‘додому’ [48, с. 222]; *додому* ‘додому’ [46, с. 311]; *домовъ* ‘додому’ [46, с. 317];

– родового відмінка однини з прийменником *з- (с-)*: *зверху* ‘зверху’ [48, с. 305]; *злосливе* (пл. *złościwie*) ‘зозла’ [48, с. 324]; *ис прѣва* (цсл. *исъ прѣва*) ‘спочатку’ [49, с. 343]; *спершу* ‘спочатку’ [49, с. 343]; *исперва* ‘спочатку’ [46, с. 450]; *зысподу, зысподку* ‘знизу’ [49, с. 345]; *из долоу* ‘знизу’ [46, с. 427];

– родового відмінка однини з прийменником *за-*: *завчасу* ‘загодя’ [48, с. 264]; *завыдна* ‘завидна’ [48, с. 264]; *за-часу* ‘загодя’ [48, с. 297];

– знахідного відмінка однини з прийменником *в-* (*у-*): *въ день* ‘вдень’ [48, с. 204]; *въ день, у день* ‘удень’ [46, с. 208]; *в-глубки* ‘вглуб’ [48, с. 87]; *в-глыбъ* ‘вглуб’ [48, с. 87]; *вгору* ‘вгору’ [48, с. 87]; *горъ, гори, горѧ, гора, хоръ* ‘угору, наверх’ [46, с. 254]; *вздлужъ* (стп. *wzdłuż*) ‘удовж’ [46, с. 171]; *вдовжъ* ‘вподовж’ [48, с. 88]; *вдолжъ, вдоложъ* ‘вподовж’ [48, с. 88]; *вчасне* ‘впору’ [48, с. 125]; *вчесне* (пл. *wczesnie*) ‘впору’ [48, с. 126]; *доловъ, доловъ, долоув, долуу* ‘униз, додолу’ [46, с. 316]; *долоу, дулу* ‘униз, додолу’ [46, с. 316]; *долъ, доли, доле* ‘внизу, долі’ [46, с. 316]; *доловъ* ‘вниз’ [48, с. 220];

– знахідного відмінка однини з прийменником *за-*: *завременно* ‘заздалегідь’ [48, с. 263]; *заразъ* ‘зараз’ [48, с. 285]; *замоужъ, замоужь, замоуж* ‘заміж’ [46, с. 378];

– знахідного відмінка однини з прийменником *на-*: *навспакъ* (пл. *nawspak*) ‘назад’ [48, с. 450]; *назадъ* ‘назад’ [48, с. 456]; *назад* ‘назад’ [47, с. 14]; *наполоу* ‘наполовину’ [47, с. 22]; *наполь, напол* ‘наполовину’ [47, с. 22]; *наполы* ‘наполовину’ [47, с. 22]; *наполы* (пл. *paroly*) ‘напополам’ [48, с. 465]; *нагору* ‘нагору’ [47, с. 12];

– знахідного відмінка однини з прийменником *над-*: *надзамгъръ* ‘надміру’ [48, с. 454];

– знахідного відмінка однини з прийменником *о-*: *отрубъ* ‘осторонь’ [49, с. 70]; *особно* ‘осторонь’ [49, с. 55]; *обокъ* ‘обік’ [49, с. 15];

– знахідного відмінка однини з прийменником *по-*: *позверхне* ‘поверх’ [49, с. 148] або *позвърховне* ‘поверх’ [49, с. 149];

– знахідного відмінка однини з двома прийменниками: *наперехрестъ* ‘навхрест’ [48, с. 463];

– орудного відмінка з прийменниками: *заразомъ* ‘заразом’ [48, с. 285];

– орудного відмінка без прийменників: *згола* ‘загалом’ [48, с. 313]; *смеркомъ* ‘смерком’ [49, с. 334]; *зоуполна* ‘повністю’ [47, с. 409]; *суполни* ‘повністю’ [49, с. 378]; *гуртомъ* ‘гуртом’ [48, с. 193];

– орудного відмінка множини (давня форма): *верхи* або *верхы* ‘верхи’ [48, с. 93]; *пъхотою* ‘пішки’ [49, с. 262];

– місцевого або давального відмінків без прийменників: *доловъ* ‘долі’ [48, с. 220];

– місцевого або давального відмінка з прийменником *в-* (*у-*): *вранці*, *влѣтку* ‘влітку’ [48, с. 107]; *вкупѣ* ‘вкупі / укупі’ [48, с. 104]; *вночи* ‘вночі’ [48, с. 108]; *в ночи, оуночі* ‘уночі’ [46, с. 183]; *зимє* (*стп. zimie*) ‘взимку, зимою’ [46, с. 399];

– місцевого або давального відмінка з прийменником *на-*: *надворѣ* ‘надворі’ [48, с. 453]; *напередѣ* ‘напередодні’ [48, с. 463];

– місцевого або давального відмінка з прийменником *по-*: *повагомѣ* ‘поволі’ [49, с. 117]; *помалу* ‘поволі’ [49, с. 163]; *поночи* ‘поночі’ [49, с. 168].

Прислівники прикметникового походження

Найбільшою в староукраїнській мові була група прислівників прикметникового походження. Їх кількість постійно зростала, інтенсивно поповнюючись новими утвореннями. Ця тенденція виразно виявляється й тепер.

Прислівники від прикметників утворилися трьома способами:

– за допомогою суфіксу *-о*, внаслідок адвербіалізації нечленних якісних прикметників середнього роду у формі називного та знахідного відмінків однини: *високо* ‘високо’ [46, с. 221]; *бордзо, борѣдзо* ‘швидко’ [46, с. 112]; *быстро* ‘швидко’ [48, с. 77]; *вѣрно, вєрно, вирно, вирѣно* ‘вірно’ [46, с. 230]; *вздрьгательно* ‘жахливо’ [48, с. 97]; *отворєно, отворєнно* ‘відкрито’ [46, с. 101]; *голосно* ‘голосно’ [48, с. 180]; *твердо* ‘міцно’ [47, с. 424]; *моцно* ‘міцно’ [49, с. 437]; *завдячно* ‘прихильно’ [48, с. 259]; *зарадно* ‘докладно, завбачливо’ [48, с. 284]; *огнисто* (*пл. ogniście*) ‘палко, полум’яно’ [49, с. 28]; *delno* ‘старанно, ретельно’ [46, с. 292]; *призвоито* (*пл. przywoicie*) ‘пристойно’ [49, с. 223]; *смачно* ‘смачно’ [49, с. 334]; *тихо* ‘тихо’ [47, с. 432]; *широко, широко* ‘широко’ [47, с. 567]; *тепѣло* ‘тепло’ [47, с. 428]; *вєлѣ, вєли, вєліє, вєлєи* ‘багато’ [46, с. 163]; *много* ‘багато’ [46, с. 603]; *полно* ‘багато’ [47, с. 182]; *вѣрно, вєрно, вирно, вирѣно* ‘вірно’ [46, с. 230]; *давно* ‘давно’ [46, с. 276]; *рано* ‘рано’ [47, с. 289]; *долго* ‘довго’ [46, с. 314]; *легко* ‘легко’ [48,

399]; *твердо* ‘твердо’ [49, с. 386]; *суто* (пл. *suto*) ‘рясно’ [49, с. 379]; *радо* ‘радісно’ [49, с. 264]; *плюгаво* (пл. *plugawo*) ‘бридко’ [49, с. 112].

У сучасній українській мові частина прислівників цього типу утворюється з афіксом *-e*: *добре* ‘добре’ [46, с. 305]; *добръ* ‘добре’ [46, с. 311]; *добре* ‘добре’ [48, с. 211]; *доводне* (пл. *dowodnie*) ‘добре’ [48, с. 214]; *льпше* ‘краще’ [48, с. 412]; *потужне* ‘рішуче’ [49, с. 195]; *запалчиве* ‘гаряче’ [48, с. 279].

Значна кількість прислівників утворюється також від нечленної форми прикметників у сполученні з прийменником від форм:

– злиттям прийменника з короткою формою прикметника в різних відмінках:

а) родового відмінка однини давніх коротких (нечленних) прикметників чоловічого або середнього роду з прийменником: *здалека* ‘здалека’ [48, с. 315]; *издалече* ‘здалека’ [47, с. 591]; *стиха* ‘стиха’ [49, с. 365]; *до-позна* ‘допізна’ [48, с. 223];

б) місцевого відмінка нечленних прикметників чоловічого або середнього роду: *помалу* ‘помалу’ [49, с. 163]; *попросту* ‘попросту’ [49, с. 172]; *зевнутрь* (пл. *zewnatrz*) ‘назовні’ [48, с. 319]; *вонь* ‘назовні’ [46, с. 196]; *оувънтьрь* ‘зовні’ [46, с. 463]; *заровно* ‘на рівні’ [48, с. 285];

в) знахідного відмінка коротких форм прикметників середнього роду: *з-особна* ‘нарізно’ [48, с. 337]; *вмыслне* ‘навмисне’ [48, с. 107];

– злиттям прийменника *по-* з повним прикметником, маючи афікс *-ому*, *-и*: *прієтельскы*, *приєтэльскыи* ‘по-приятельському, по-товариському’ [47, с. 253]; *властелско* ‘по-начальницькому’ [48, с. 106]; *дѣтинно* ‘по-дитячому’ [48, с. 241]; *приятелско* ‘по-дружньому’ [49, с. 242]; *приятелско* ‘по-дружньому’ [49, с. 243]; *розмаите* (пл. *rozmaicie*) ‘по-різному’ [49, с. 281]; *розно* ‘по-різному’ [49, с. 283]; *старосвъцко* (пл. *staroswiecko*) ‘по-старовинному’ [49, с. 359].

Залишки старої форми орудного множини нечленних прислівників зберігаються в паралельно вживаних прислівниках: *брацко* ‘по-

братські' [48, с. 68]; *мордерско* (нл. *mordersko*) 'по-тиранські' [48, с. 435]; *нищетно* 'по-жебрацьки' [48, с. 508]; *рицерско* (нл. *rycersko*) 'полицарські' [49, с. 273]; *сусидский* 'по-сусідські' [49, с. 379]; *тиранско* (нл. *tyrańsko*) 'по-тиранські' [49, с. 391].

Відчислівникові прислівники також утворилися шляхом адвербіалізації прийменникових або безприйменникових відмінкових форм кількісних і порядкових числівників. Ця група обмежена і не поновлюється. Відчислівникові прислівники утворились від:

– збірних числівників у формі знахідного відмінка з прийменником *у-* (*в-*) або *на-*: *двојко* 'вдвоє / удвоє' [48, с. 202]; *чворако* (нл. *czworako*) 'вчетверо / учетверо' [49, с. 476];

– порядкових числівників у формі знахідного відмінка з прийменником *у-* (*в-*) або *по-*: *продкомъ* 'по-перше' [49, с. 245]; *во первыхъ* 'по-перше' [46, с. 196]; *повторе* (нл. *powtóre*) 'по-друге' [49, с. 123]; *помрете* (нл. *po-trzecie*) 'по-третє' [49, с. 194]; *почварте* (нл. *po-czwarte*) 'по-четверте' [49, с. 201];

– кількісних числівників у формі місцевого відмінка і прийменника *у-* (*в-*): *самотреть* 'утрьох' [49, 308].

Шляхом адвербіалізації форм називного-знахідного відмінка кількісного числівника два за допомогою суфікса *-чі* уворився прислівник *двокротъ* 'двічі' [48, с. 202].

Віддієслівні прислівники

Прислівників віддієслівного походження в українській мові небагато, вони виникли пізніше порівняно з іншими групами і остаточно оформились у сучасній українській мові. Найчастіше адвербіалізувалися дієприкметники і дієприслівники. Віддієслівні прислівники творилися від:

а) колишніх нечленних (рідше – членних) активних дієприкметників теперішнього часу: *неотходне* 'не відходячи' [48, с. 493]; (*лежачи, нехотя*);

б) дієприкметникових основ, ускладнених суфіксами і префіксами, які тепер сприймаються як прислівникові форманти: *мовчкомъ* 'мовчки' [48, с. 432]; (*мовчки, навсидячки, навлежачки*);

в) активних і пасивних ад'єктивованих дієприкметників: *потужне, -о* 'рішуче' [49, с. 195]; *несподиване, несподѣване* (пл. *niespodziewnie*) 'несподівано' [48, с. 502]; *пилне, -о* (пл. *pilnie*) 'старанно' [49, с. 106], (*нетерпляче, несподівано, уміло, відомо*);

г) дієслівних основ за допомогою суфікса *-ки*: *омацкомъ* (пл. *otackiem*) 'навпомацки' [49, с. 42], (*дибки, пошепки, навпомацки*);

д) дієслівних основ з префіксами *в-, до-, доне-, по-*: *втай* 'потай' [48, с. 123]; *потаємно* 'потай' [47, с. 208]; *потаи* 'потай' [47, с. 208]; *криемо* (пл. *kryjoto*) 'потайки, крадькома' [48, с. 386]; *крыема* (пл. *kryjoto*) 'потайки, крадькома' [48, с. 388]; *незначне* (пл. *nieznacznie*) 'потайки' [48, с. 487], *отай* 'потайки' [49, с. 59]; *потаємне, -о* (пл. *potajemnie*) 'таємно, потайки' [49, с. 190]; *скрыте* 'потайки' [49, с. 327];

е) дієслівних основ з суфіксами *-ома, -ма* (колишня іменна флексія орудного відмінка двоїни): *крадкома, кардкома* 'крадькома' [48, с. 382]; *жартомъ* 'жартома' [48, с. 248]; *на-утеки* 'бігма' [48, с. 474].

Складні віддієслівні прислівники (*мимохідь, мимохіть*), на відміну від відіменних (*босоніж, водночас, втридорога, голіруч*) та відзайменникових (*насамперед, повсякчас, позаторік, сьогодні*), в українській мові трапляються рідко.

Отже, динаміка розвитку прислівників зумовлена тим, що в сучасній українській мові є багато всіляких форм і словосполучень, які постійно виконують роль обставини, а отже, виявляють тенденцію до адвербіалізації: *до ладу, на вибір* тощо. З іншого боку, застарілі прислівники звужують сферу вживання, виходять з ужитку, що змушує поповнювати склад прислівників за рахунок новотворів.

Загалом прислівникова проблематика не втратила актуальності, зокрема з погляду участі власне прислівників, тобто лексичних одиниць, кваліфікованих за належністю до відповідного лексико-граматичного класу слів, та ізофункціональних з ними відповідників, репрезентованих передусім

безприйменниковими й прийменниково-іменниковими формами, у формуванні семантико-синтаксичних відношень у складі речення.

Власне прислівники та їхні функціональні відповідники виступають безпосередніми виразниками гетерогенної за своєю природою прислівникової синтаксичної сфери, котру попередньо можна кваліфікувати як множину властивих сучасній українській літературній мові засобів вираження адвербіальних синтаксем, які в семантико-синтаксичній структурі речення репрезентують обставини різної функціональної природи.

2.3. Семантико-статистичний аналіз староукраїнських прислівників

Зібраний матеріал дозволяє виконати важливі для цього періоду розвитку української мови статистичні дослідження й схарактеризувати староукраїнські прислівники у кількісно-співвідносній динаміці. А через те, що багато з них нині перейшли в розряд історизмів та архаїзмів, не зайвими будуть спостереження зі сфери сполучуваності щодо окремих прислівників.

Кожна з підгруп виокремлених староукраїнських прислівників характеризується відносною самостійністю та кількісним наповненням, які можна представити у вигляді таблиці.

Таблиця 1.

Кількісне представлення семантичних груп староукраїнських прислівників

Групи староукраїнських прислівників	Кількісне наповнення груп
Означальні прислівники	60%
якісно-означальні → нульовий ступінь → вищий ступінь → найвищий ступінь	25 %

кількісно-означальні	15 %
способу дії	20 %
Обставинні прислівники	30 %
часу	11 %
місця	9 %
причини	7 %
мети	3 %
Безособово-предикативні адverbіативи	10 %
стану природи	4 %
психічного або фізичного стану людини	3 %
зумовленості, необхідності, доцільності дії в оцінці людини	3 %

Наскільки це було можливо в межах словників, ми спробували оцінити констектуальну сполучуваність староукраїнських прислівників. Сфера використання прислівників на позначення інтенсивності ознаки дає змогу виділити продуктивні групи, які функціонували як засоби передачі:

- 1) значень простору; ознак, що вказують на відстань;
- 2) часових позначень;
- 3) позначень, що вказують на розмір;
- 4) позначень, що характеризують людину: характер, психічні якості, зовнішність, вік, розумові здібності, суспільні характеристики, інші характеристики;
- 5) позитивної ознаки;
- 6) негативної ознаки;
- 7) позначень мети;
- 8) інших ознак.

Найчастотнішими були староукраїнські прислівники, що прямо чи опосередковано стосувалися людини. Підкласи характеристики психічних якостей, зовнішності, матеріального достатку, віку, розумових здібностей

заповнені рівномірно. Привертають увагу прислівники на позначення суспільних характеристик й розумових здібностей людини.

Майже рівноцінну за кількістю групу складала прислівники із семантикою часу, причини, місця й мети.

Семантична характеристика староукраїнських прислівників, з одного боку, дозволяє розмежувати дуже різні з точки зору вживання значення прислівників, а з іншого боку, розділяє прислівники, різні за походженням і формою. Найбільш давні прислівники представлені широкою системою займенникових лексем, утворених за допомогою давніх афіксів, які виражали обставинні значення.

Староукраїнські означальні й обставинні прислівники у текстах пам'яток уже мають характерний тип відносин з головним словом (дієсловом), вони були, як і в сучасній мові своєрідним "визначником предиката". Із них кількісні прислівники етимологічно частково пов'язані зі словами з кількісною семантикою.

ВИСНОВКИ

У лінгвістиці існує ряд проблем настільки складних і різноманітних, що їх розв'язання не залежить від кількості присвячених їм робіт, оскільки вони вимагають постійного більш глибокого проникнення в їх суть. Такою є проблема реалізації в українській мові різних періодів модальних значень, які проявляються, як правило, у прислівниках.

Прислівники упродовж тривалого часу залишалися однією з найбільш невивчених і проблематичних галузей у слов'янських граматиках. Видима різноманітність морфологічних особливостей українських прислівників змусила граматистів шукати внутрішньої єдності цієї категорії слів. Відомо достатню кількість робіт з генеалогії цієї частини мови, морфології, її синтаксичних функцій, проте до проблеми семантики прислівника українське мовознавство звертається переважно лише в другій половині ХХ ст., коли на поверхню виходять питання, пов'язані з семантичними процесами, що супроводжуються процесом адвербіалізації, тобто переходу змінної в незмінну частину мови.

Говорячи про семантичні особливості староукраїнських прислівників, мусимо вказати той факт, що є всі підстави для виділення староукраїнських прислівників у повноцінну за семантико-граматичними особливостями й синтаксичною сполучуваністю частину мови, що вже набула особливих ідентифікувальних семантичних і функціональних особливостей. Староукраїнські прислівники служать засобом передачі усіх відомих на сьогодні значень можливості-неможливості, кількості, тривалості, міри й ступеня, причини, мети, місця й напрямку та інших.

Аналіз матеріалу доводить, що кількісно найбільшу групу з усіх адвербіативів складають означальні прислівники (60%). У їх складі виділяють підгрупи, які характеризують якість дії або ознаки предмета: *вздрьгательно* 'жахливо', *огнисто* (пл. *ogniście*) 'палко, полум'яно', *пилне*, *-о* (*pilnie*) 'старанно, наполегливо, уважно'.

Мусимо вказати на прислівники способу дії, які в староукраїнській мові XV – XVIII століть виявлялися вельми часто в контекстах, якщо слід було конкретизувати особливість виконуваної дії чи процесу: *брацко* ‘по-братськи’, *весполь* (пл. *węspol*) ‘разом, сукупно’, *взасполь* ‘сукупно, разом’, *вздоймомь* ‘разом’, *властелско* ‘по-начальницькому’.

Основними ознаками прислівників староукраїнської мови є співвідносність і спільність з усіма повнозначними частинами мови. Переконаємося, що в період XVI – XVIII ст. активізується словотвірна модель прислівників на *-o*, *-e*, утворених від питомих прикметників, або рідше – іменників: *бачне* ‘обережно, обачно’, *безечне* ‘безчесно, низько, мерзенно’, *безочне* ‘заочно’, *валечне* ‘відважно, хоробро’, *велможне* ‘пишно, велично’.

Обставинні прислівники складають порівняно меншу групу (30%). Обставинні адвербіативи поділяються на чотири групи: прислівники часу характеризують дію за часовими відношеннями: *внетъ* (пл. *wnet*) ‘зараз, негайно’, *вночи* ‘вночі’ [37, с. 108]; прислівники місця характеризують дію за просторовими відношеннями: *в-глубки* ‘в глибину’, *взась* ‘назад’, *встяжъ* ‘вперед’, *доземно* ‘до землі’, *зобопуль* ‘з обох сторін’; прислівники причини виражають причину дії: *венць* (пл. *wies*) ‘тому’, *зь-небачки* ‘через помилку’; прислівники мети *вмыслне* ‘навмисно, умисно’, *к-воли* ‘заради, на догоду’.

Найменшу групу прислівникової системи складають безособово-предикативні адвербіативи (10%). Вживають їх для вираження: стану природи: *зимно* ‘холодно’, *погодне* (пл. *rogodnie*) ‘світло’; психічного або фізичного стану людини: *безпечне* ‘спокійно’, *гораздо*, *гораздъ* ‘добре’, *зле* ‘погано, не добре’, *латве*, *-o* (пл. *latwie*) ‘легко’; зумовленості, необхідності, доцільності дії в оцінці людини: *непотребне* (пл. *niepotrzebnie*) ‘без потреби, даремно’.

Структурно-морфологічні особливості прислівників староукраїнської доби майже не відрізняються від сучасних прислівників, хіба що чіткіше виявляється їх зв'язок із змінюваною частиною мови, від якої утворюються.

Найбільшою у староукраїнській мові була група прислівників прикметникового походження. Їх кількість постійно зростала, інтенсивно поповнюючись новими утвореннями. Вкажемо й на те, що в означену добу XV – XVIII століть склад прислівників вельми поповнився прямими польськими запозиченнями, окремі з яких закріпилися і в сучасній українській літературній мові чи діалектах: *пильно, огнисто, заодно, жалосне, погодне* та інші.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксаков С. Т. Несколько слов о нашем правописании : полное собрание сочинений. Т. II : Сочинения филологические. Москва, 1878. Ч. 1. 389 с.
2. Античные теории языка и стиля / за ред. О. М. Фрейденберга. Москва : Соцэкгиз, 1936. 341 с.
3. Бевзенко С. П. З історичних коментарів до українського словотвору. Прислівник. *Наукові записки Ужгородського державного університету*. Ужгород, 1959. № 37. С. 21–40.
4. Безпалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А., Самійленко С. П., Тараненко І. Й. Історична граматики української мови. Київ : Наукова думка, 1962. 510 с.
5. Білоусенко П. І. Історія і особливості творення прислівників часу в українській мові функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1983. 18 с.
6. Білоусенко П. І. Прислівники часу в сучасній українській мові. *Українська мова і література в школі*. Київ, 1982. № 7. С. 22–30.
7. Білоусенко П. І. До питання про основний спосіб творення прислівників у історії української мови. *Українська мова*. Київ, 2008. № 2. С. 14–30.
8. Болюх О. В. Морфологічно-синтаксичні особливості прислівника. *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 18–23.
9. Брандер Алеш. Наречия в кругу частей речи – история их возникновения (образования). *Sbornik praci filozoficke fakulty Brnenske Univerzity*. URL : https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/100901/A_Linguistica_50-2002-1_7.pdf?sequence=1 (дата звернення: 28. 12. 2019).
10. Вербовий М. В. Прислівники із суфіксами -ма, -ми, -мо в історії української мови. *Мовознавство*. Київ, 1993. № 4. С. 42–45.
11. Висоцький А. В. Історія дослідження прислівника як самостійної частини мови. *Наук. часопис Національного пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки. Мовознавство*. 2009. С. 206–214.

12. Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. Изд. 3. Москва : Высшая школа, 1986. 639 с.
13. Вихованець І. І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
14. Вихованець І. І. Студії про частини мови : Термінологічний аспект. *Українська термінологія і сучасність* : збірник наукових праць. 2005. Випуск VI. С. 3–8.
15. Вихованець І. І., Городенка К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. 400 с.
16. Вінницький В. М. Наголошування прислівників, однакових з іншими частинами мови. *Українська мова і література в школі*. Київ, 1971. № 5. С. 15–22.
17. Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст. Львів : друкарня Наукового товариства ім. Т. Шевченка, 1911. 340 с.
18. Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.
19. Городенська К. Г., Безпояско О. К., Русанівський В. М. Граматика української мови : морфологія. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
20. Гримашевич Г. І. Прислівники часу на позначення частин доби в середньополіських говірках Житомирської області. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2016. Т. 189. С. 26–30.
21. Гумецька Л. Л. Словотвір прислівників українською актової мови ХІV–ХV ст. *Українська мова і література в школі*. 1958. № 6. С. 19–26.
22. Даценко І. Б. Історія формування прислівників місця української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Київ, 2007. 19 с.
23. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова. Київ : Наукова думка, 1984. 252 с.
24. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматики української мови. Київ : Наукова думка, 1980. 320 с.

25. Захарків О. П. Семантична структура прислівників часу в бойківських говірках. *Українська лексика в історичному та ареальному аспектах*. Київ : Наук. думка, 1991. С. 127–136.
26. Іваночко К. М. Акцентуація прислівників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Дрогобич, 1997. 20 с.
27. Кривонос А. Т. Система классов слов как отражение структуры языкового сознания. Москва-Нью-Йорк : Изд-во ЧеРо, 2001. 845 с.
28. Леонова М. В. Сучасна українська мова. Морфологія. Київ : Вища школа. 1993. 221 с.
29. Медведєв Ф. П. Нариси з української історичної граматики / за ред. І. К. Білодіда. Харків : Вид-во ХДУ ім. О. М. Горького, 1964. 246 с.
30. Муқан Г. М. Морфологічна будова і способи творення прислівників. *Українська мова і література в школі*. Київ, 1986. № 10. С. 33–37.
31. Назарова Т. В. Деякі особливості творення прислівників місця і часу в українській мові. *Українська мова і література в школі*. Київ, 1958. № 5. С. 10–17.
32. Німчук В. В. Прислівник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол. В. В. Німчук, А. П. Грищенко та ін. Київ : Наук. думка, 1978. С. 342–412.
33. Осипчук В. М. Історія дослідження прикметників та прислівників української мови. *Вісник Дніпропетровського університету. Мовознавство*. 2017. № 11. Вип. 23 (2). С.117–121.
34. Павленко Л. П. Історична граматика української мови : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 211 с.
35. Павловский А. Грамматика малороссийского языка. Санкт-Петербург, 1818. 106 с.
36. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва : Учпедгиз, 1956. 511 с.
37. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підручник. Київ : Вид. дім «Слово», 2010. 328 с.
38. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. Київ : Вища

школа, 2003. 430 с.

39. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва : Учпедгиз, 1968. Т. 3. 552 с.
40. Прилипко Н. Архаїчні структури прислівників у поліських говорах. *Полісся : Мова, культура, історія*. Київ : Наук. думка, 1996. С. 83–87.
41. Прилипко Н. Прислівникове вираження часових значень в українських говорах. *Український діалектологічний збірник. Книга 3*. Київ : Довіра, 1997. С. 52–56.
42. Прилипко Н. Структура й генеза прислівників. *Говірки Чорнобильської зони : системний опис*. Київ : Довіра, 1999. С. 51–60.
43. Прилипко Н. П. Темпоральні прислівники в буковинських говірках. *Українська мова на Буковині*. Чернівці : Рута, 1994. С. 30–31.
44. Самійленко С. П. З історичних коментарів до української мови. Прислівник. *Українська мова і література в школі*. 1956. № 6. С. 10–19.
45. Слободинська Т. С. Історична морфологія української мови. Модульний курс : посібник. Вінниця : Книга-Вега, 2008. 232 с.
46. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / за ред. Л. Л. Гумецької : у 2-х томах. Київ : Наукова думка. 1977. Т. 1. 632 с.
47. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / за ред. Л. Л. Гумецької : у 2-х томах. Київ : Наукова думка. 1978. Т. 2. 592 с.
48. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса: у 2-х книгах. Київ – Нью-Йорк : Преса України, 2003. Кн. 1. 521 с.
49. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса: у 2-х книгах. Київ – Нью-Йорк : Преса України, 2003. Кн. 2. 512 с.
50. Чапля І. К. Прислівник в українській мові. Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1960. 124 с.
51. Шахматов А. А. Очерк современного русского литературного языка. Москва : Учпедгиз, 1941. 620 с.

52. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке : избранные работы по русскому языкознанию и фонетике. Москва : изд-во Ленинградского университета, 1958. 182 с.
53. Ярун Г. М. Генезис і особливості семантики прислівників у сучасній українській літературній мові. *Семасіологія і словотвір*. Київ : Наук. думка, 1989. С. 129–132.
54. Ярун Г. М. Кореляція форми і змісту в розвитку української прислівникової системи. Київ : Наук. думка, 1993. 110 с.
55. Янович Е. И. Наречие в истории русского языка. Генезис и функционирование основных морфологических типов производных наречий. Минск : Изд-во Белорусского гос. университета, 1978. 215 с.
56. Янович Е. И. Историческая грамматика русского языка. Минск : Изд-во „Университетское”, 1986. 314 с.
57. Bybee J. Morphology. Amsterdam : John Benjamins, 1985. 231 p.
58. Greenbaum S. Studies in English Adverbial Usage. London, 1989. 403 p.
59. Greenbaum S. Verb-Intensifier Collocations in English. The Hague. Paris, 1970. 241 p.
60. Miklosich F. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Wier, 1883. 186 p.
61. Partington A. Patterns and Meanings. Amsterdam : John Benjamins, 1998. 398 p.
62. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London : Longman, 1985. 458 p.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВНИКІВ

А

абы-где ‘абиде’ [48, с. 26];

Б

барзо ‘дуже’ [48, с. 43];

бачне ‘обережно, обачно’ [48, с. 45];

безвъдомне, безъведомне ‘безвісти’ [48, с. 46];

безеце ‘безчесно, низько, мерзенно’ [48, с. 47];

безочне ‘заочно’ [48, с. 49];

безпечне, -о ‘спокійно, безпечно’ [48, с. 50];

безпєчне (стч. *bezresně*) ‘спокійно, безпечно’ [46, с. 90];

безъ перєстани ‘безперестанно’ [46, с. 91];

безъ прєстаніє ‘без перестанку’ [46, с. 91];

боле, болей, болъ, болъй ‘більше’ [46, с. 109];

бордзо, боръдзо ‘швидко’ [46, с. 112];

боуд где, боуди где ‘будь-де’ [46, с. 128];

боудь коли ‘будь-коли, коли-небудь’ [46, с. 129];

боудь куда ‘будь-куди, куди-небудь’ [46, с. 130];

боудь отъ колъ ‘звідки-небудь’ [46, с. 130];

брацко ‘по-братськи’ [48, с. 68];

бынамнъй ‘зовсім’ [48, с. 77];

быстро ‘швидко’ [48, с. 77];

В

валєчне ‘відважно, хоробро’ [48, с. 83];

варє где ‘будь-де’ [46, с. 152];

варє как ‘будь-як, як-небудь’ [46, с. 152];

варє коли ‘будь-коли, коли-небудь’ [46, с. 152];

варє колико ‘скільки’ [46, с. 152];

варє колко ‘скільки-небудь’ [46, с. 152];
в верх, уверхъ ‘угору’ [46, с. 156];
в-глубки ‘в глибину’ [48, с. 87];
в-глыбъ ‘вглиб’ [48, с. 87];
вгору ‘вгору’ [48, с. 87];
вдовжъ ‘вподовж’ [48, с. 88];
вдолжъ, вдоложъ ‘вподовж’ [48, с. 88];
велико ‘дуже, вельми’ [48, с. 91];
велми ‘дуже, вельми’ [48, с. 92];
велможне ‘пишно, велично’ [48, с. 92];
велце (пл. *wielce*) ‘дуже, сильно’ [48, с. 92];
венць (пл. *wieć*) ‘тому’ [48, с. 92];
верхи або *верхы* ‘верхи’ [48, с. 93];
весполь (пл. *węspół*) ‘разом, сукупно’ [48, с. 94];
везде ‘всюди’ [46, с. 157];
вельми, велми, вельми, вѣлми ‘вельми, дуже’ [46, с. 163];
вельъ, вели, веліє, велси ‘багато’ [46, с. 163];
взасполь ‘сукупно, разом’ [48, с. 96];
взась ‘назад’ [48, с. 96];
вздлужъ (стп. *wzdłuż*) ‘удовж’ [46, с. 171];
вздоймомъ ‘разом’ [48, с. 97];
вздрьгательно ‘жахливо’ [48, с. 97];
високо ‘високо’ [46, с. 221];
вкоротцъ ‘коротко’ [48, с. 103];
вкупє, укоює ‘укупі, разом’ [46, с. 178];
вкупъ ‘вкупі / укупі’ [48, с. 104];
властелско ‘по-начальницькому’ [48, с. 106];
влево, вѣлево, улево ‘уліво, наліво’ [46, с. 181];
вльтку ‘влітку’ [48, с. 107];
вмыслне ‘навмисно, умисно’ [48, с. 107];

внетъ (пл. *wnet*) ‘зараз, негайно’ [48, с. 108];
вночи ‘вночі’ [48, с. 108];
в ночи, оуночі ‘уночі’ [46, с. 183];
вонъ ‘назовні’ [46, с. 196];
впередъ ‘вперед’ [48, с. 117];
вправо, въправо, управо ‘вправо, направо’ [46, с. 199];
всегда ‘завжди’ [46, с. 201];
втай ‘потай’ [48, с. 123];
встяжъ ‘вперед’ [48, с. 123];
вчасне ‘впору’ [48, с. 125];
вчасне (пл. *wczesnie*) ‘впору’ [48, с. 126];
въ день, у день ‘удень’ [46, с. 208];
въдроугое, оу другое ‘вдруге’ [46, с. 208];
въ едно ‘одностайно’ [46, с. 208];
въсегда (цсл. *всегда*) ‘завжди’ [46, с. 209];
выборне (пл. *wybornie*) ‘чудово, відмінно’ [48, с. 129];
выразне ‘виразно, відкрито’ [48, с. 151];
высоце (пл. *wysoce*) ‘високо’ [48, с. 155];
выше, вышей, вышьше, выше ‘вище’ [46, с. 223];
върно, верно, вирно, виръно ‘вірно’ [46, с. 230];
върнги, вернги ‘вірніше’ [46, с. 232];

Г

где ‘куди’ [48, с. 173];
где, гдѣ ‘будь-де’ [46, с. 239];
где инде ‘куди-небудь’ [46, с. 240];
где колве (стпл. *gdziekolwie*) ‘будь-де’ [46, с. 240];
гды (пл. *gdy*) ‘коли’ [48, с. 173];
гойне (чеш. *hojně*) ‘щедро, рясно’ [48, с. 178];
голосно ‘голосно’ [48, с. 180];
гораздо, гораздъ ‘добре’ [48, с. 182];

горъ ‘вгору’ [48, с. 185];

горъ, гори, горѧ, гора, хоръ ‘угору, наверх’ [46, с. 254];

грѣхопадне ‘гріховно’ [48, с. 192];

гуртомъ ‘гуртом’ [48, с. 193];

Кг

кгречи (пл. *grzeczy*) ‘доречно, вдало’ [48, с. 197];

кгрунтовне (пл. *gruntownie*) ‘міцно, ґрунтовно’ [48, с. 198];

Д

давно ‘давно’ [46, с. 276];

дале ‘потім’ [48, с. 199];

далеко ‘набагато’ [48, с. 199];

двокротъ ‘двічі, дворазово’ [48, с. 202];

двомяко ‘двічі, подвійно’ [48, с. 202];

delно ‘старанно, ретельно’ [46, с. 292];

для того ‘тому, через те’ [46, с. 302];

днесъ, днес (цсл. *дньсь*) ‘нині, тепер’ [46, с. 303];

добре ‘доволі’ [48, с. 211];

добре ‘добре’ [46, с. 305];

добръ ‘добре’ [46, с. 311];

доводне (пл. *dowodnie*) ‘добре’ [48, с. 214];

до века ‘довіку’ [46, с. 312];

додому ‘додому’ [46, с. 312];

доземно ‘до землі’ [48, с. 216];

доки ‘доки’ [48, с. 218];

долго ‘довго’ [46, с. 314];

долголѣтне ‘довіку’ [48, с. 219];

доловъ ‘вниз’ [48, с. 220];

доловъ, доловъ, долоув, долуу ‘униз, додолу’ [46, с. 316];

долоу, дулу ‘униз, додолу’ [46, с. 316];

долъ, доли, доле ‘внизу, доли’ [46, с. 316];

дома 'удома, дома' [46, с. 316];
домовъ 'додому' [46, с. 317];
доперо 'ледь, щойно' [48, с. 223];
до-позна 'до ночі, до пізнього часу' [48, с. 223];
достатокъ 'доволі' [48, с. 227];
досыть 'доволі' [48, с. 228];
досыть, досыть, досить, досит 'доволі' [46, с. 322];
до-щенту 'дотла' [48, с. 231];
дужо 'дуже' [48, с. 236];
дѣльне (пл. *dzielnie*) 'хоробро, відважно' [48, с. 239];
дѣтинно 'по-дитячому' [48, с. 241];

Є / Е

еднокупне 'сукупно, разом' [48, с. 243];
ено (пл. *jeпо*) 'стільки' [48, с. 245];

Ж

жартомъ 'жартома' [48, с. 248];
жалосне (пл. *żałośnie*) 'жалібно, жалісно' [48, с. 247];

З

завдячно 'прихильно' [48, с. 259];
завжды (пл. *zawždy*) 'завжди' [48, с. 259];
завжды, заоужды, заоужди, заоуждыи 'завжди' [46, с. 372];
завременно 'заздалегідь' [48, с. 263];
завсе (стп. *zawsze*) 'завжди' [46, с. 372];
завчасу 'загодя' [48, с. 264];
завыдна 'завидна' [48, с. 264];
заедно (пл. *zajedno*) 'разом' [48, с. 268];
замоужь, замоужь, замоуж 'заміж' [46, с. 378];
заодно 'заодно, разом' [46, с. 380];
заоутра (цсл. *заоутра*) 'ранком' [46, с. 387];
запалчиве 'гаряче, палко' [48, с. 279]

зарадно ‘докладно, завбачливо’ [48, с. 284];
заразомъ ‘відразу’ [48, с. 285];
заразь ‘зараз’ [48, с. 285];
заровно ‘на рівні’ [48, с. 285];
зася, заса, засъ, засе ‘назад’ [46, с. 387];
зато ‘тому’ [46, с. 387];
затого ‘ось-ось’ [48, с. 292];
за-часу ‘загодя’ [48, с. 297];
зверху ‘зверху’ [48, с. 305];
згола (пл. *zgot*) ‘зовсім’ [48, с. 313];
здалека ‘здалека’ [48, с. 315];
здавна, зьдавна, здавъна ‘здавна’ [46, с. 392];
зевнутрь (пл. *zewnqtrz*) ‘назовні’ [48, с. 319];
зимє (стп. *zimie*) ‘взимку, зимою’ [46, с. 399];
зимно ‘холодно’ [48, с. 321];
зле ‘погано, не добре’ [48, с. 322];
злосливе (пл. *złóśliwie*) ‘зозла’ [48, с. 324];
зобопуль ‘з обох сторін’ [48, с. 336];
зоуполна ‘повністю’ [46, с. 409];
з-особна ‘нарізно’ [48, с. 337];
з-рана ‘зранку, вранці’ [48, с. 339];
зь-небачки ‘через помилку’ [48, с. 344];
зысподу, зысподку ‘знизу’ [48, с. 345];

И

иле (пл. *ile*) ‘скільки’ [48, с. 347];
из вѣка, из века, из вика, из вака, изъ вѣка, изєвѣка, изъ вика, изъ вѣка
‘здавна, одвіку, споконвіку’ [46, с. 426];
издавна (-о) ‘здавна, віддавна, з давніх часів’ [46, с. 427];
из долоу ‘знизу’ [46, с. 427];
израна ‘зранку’ [46, с. 428];

инако ‘інакше’ [46, с. 442];
инакъ ‘інакше’ [48, с. 348];
инакъ, инак (стч. *jіnak*, стп. *inak*) ‘інакше’ [46, с. 442];
инде, индей, индѣ ‘інде’ [48, с. 349];
индє, инѣдє, индѣ (цсл. *инѣдє*) ‘деінде’ [46, с. 443];
ино ‘стільки’ [48, с. 350];
иноуды (цсл. *инждоу*) ‘деінде’ [46, с. 444];
исперва ‘спочатку’ [46, с. 450];
исстародавна, истарадавна, истародавна, исьтарадавна, исьтародавна,
изстародавна ‘з давніх-давен’ [46, с. 451];
истарины, изстарины ‘з давніх-давен’ [46, с. 451];

Г / Ё

К

како ли ‘як’ [46, с. 463];
какъ, как, какъ ‘як’ [46, с. 463];
к-воли ‘заради, на догоду’ [48, с. 362];
коли, колы ‘будь-коли, коли-небудь’ [46, с. 487];
коли-колвекъ ‘коли-небудь’ [48, с. 371];
крадкома, кардкомъ ‘крадькома’ [48, с. 382];
кріемо (пл. *крујото*) ‘потайки, крадькома’ [48, с. 386];
кругло ‘навколо’ [46, с. 517];
крыема (пл. *крујото*) ‘потайки, крадькома’ [48, с. 388];

Л

латве, -о (пл. *latwie*) ‘легко’ [48, с. 398];
легко ‘легко’ [48, с. 399];
ледва, ледве, ледво ‘ледве’ [48, с. 400];
лони ‘минулого року, торік’ [46, с. 556];
лѣпше ‘краще’ [46, с. 561];
лѣпѣ, лѣпси, лєрєи, лєпѣи ‘краще’ [46, с. 562];
лѣпше ‘краще’ [48, с. 412];

любовне ‘люб’язно’ [48, с. 414];

М

малюсенъко ‘ледь-ледь’ [48, с. 419];

маиборзо ‘найшвидше’ [46, с. 571];

миле (стп., стч. *mile*) ‘прихильно’ [46, с. 591];

мизерне (пл. *mizernie*) ‘шкода’ [48, с. 427];

митусь ‘в протилежні боки’ [48, с. 429];

много ‘багато’ [46, с. 603];

мовчкомъ ‘мовчки’ [48, с. 432]

мордерско (пл. *mordersko*) ‘по-тиранськи’ [48, с. 435];

моцно ‘міцно’ [48, с. 437];

Н

наболеи ‘найбільше’ [47, с. 10];

навспакъ (пл. *nawspak*) ‘назад’ [48, с. 450];

наутриє ‘назавтра’ [47, с. 11];

навгъкъ, навгък ‘навіки’ [47, с. 11];

наго (пл. *nago*) ‘голяка’ [48, с. 452];

нагору ‘нагору’ [47, с. 12];

надворгъ ‘надворі’ [48, с. 453];

надзамгъръ ‘надміру’ [48, с. 454];

надзнъ (пл. *nedznie*) ‘бідно’ [48, с. 454];

на-долъ ‘вниз, на низ’ [48, с. 454];

назад ‘назад’ [47, с. 14];

назадъ ‘назад’ [48, с. 456];

назавтргъє, назавтрєє, назавьтриє, назаоутрєє, назаоутріє ‘назавтра’ [47, с. 14];

наиболше, наибоулие, наиболиши ‘найбільше’ [47, с. 15];

наидали ‘найдовше’ [47, с. 16];

наилитше ‘найкраще’ [47, с. 16];

налепей, налгъпси, налгъпгъй, найлгъпгъй ‘найкраще’ [47, с. 18];

напередъ ‘напередодні’ [48, с. 463];
наперехрестъ ‘навхрест’ [48, с. 463];
наполоу ‘наполовину’ [47, с. 22];
наполь, напол ‘наполовину’ [47, с. 22];
наполы ‘наполовину’ [47, с. 22];
наполы (пл. *paroły*) ‘напополам’ [48, с. 465];
направо ‘направо’ [47, с. 23];
на-утеки ‘бігма’ [48, с. 474];
незабаромъ ‘незабаром’ [48, с. 484];
незадовго ‘незадовго, незабаром’ [48, с. 484];
незначе ‘як би’ [48, с. 486];
незначне (пл. *nieznacznie*) ‘потайки’ [48, с. 487];
неледаяко (пл. *nie lada jako*) ‘не як-небудь’ [48, с. 488];
немаль (пл. *niemal*) ‘майже, ледве’ [48, с. 489];
неотходне ‘не відходячи’ [48, с. 493];
неподалеку, неподалеце, -гъ ‘неподалік, поблизу’ [48, с. 495];
непоодаль (пл. *niepodal*) ‘неподалік’ [48, с. 496];
непотреба (пл. *niepotrzeba*) ‘непотрібно’ [48, с. 497];
непотребне (пл. *niepotrzebnie*) ‘без потреби, даремно’ [48, с. 497];
неприлично ‘незручно’ [48, с. 498];
несподиване, несподѣване (пл. *niespodziewnie*) ‘несподівано’ [48, с. 502];
немилоствивно ‘немилосердно, безжалісно’ [47, с. 39];
никако (цсл. *никакоже*) ‘ніяк’ [47, с. 48];
никоуди ‘нікуди’ [47, с. 51];
нищетно ‘по-жебрацьки’ [48, с. 508];
нингъче, нингъчи ‘нині, тепер’ [47, с. 52];
нынгъ ‘тепер’ [48, с. 512];
нынгъ, нингъ, нинє, нини (цсл. *нынѣ*) ‘нині, тепер’ [47, с. 58];
нынгъки, нингъки ‘нині, тепер’ [47, с. 58];
нгъякъ ‘ніяк’ [48, с. 512];

нѣкако (цсл. *нѣкако*) ‘якось’ [47, с. 60];

О

обаполь (стч. *obapol*, стп. *obaról*) ‘обопільно, з обох сторін’ [47, с. 66];

обель ‘зовсім’ [49, с. 8];

обѣл, *обѣль*, *вобѣл* ‘зовсім, цілковито’ [47, с. 67];

обокъ ‘обік’ [49, с. 15];

овде, (або *овдѣ* (пл. *owdzie*) ‘там’ [49, с. 25];

огнисто (пл. *ogniście*) ‘палко, полум’яно’ [49, с. 28];

оказале (стч., стп. *okazale*) ‘пишно’ [47, с. 78];

около ‘навколо’ [47, с. 79];

округло ‘навколо’ [47, с. 80];

омаль ‘замало, ледь-ледь’ [49, с. 42];

оразъ (пл. *oraz*) ‘разом’ [49, с. 50];

опроче, *опроч* ‘окремо’ [47, с. 89];

особно ‘осторонь’ [49, с. 55];

отай ‘потайки’ [49, с. 59];

отворено, *отворенно* ‘відкрито’ [47, с. 101];

отвсюль ‘з усіх боків, звідусіль’ [49, с. 62];

от вѣка ‘одвіку’ [47, с. 101];

отдавна ‘віддавна’ [47, с. 101];

отинудѣ (цсл. *отъинудѣ*) ‘зовсім, цілковито’ [47, с. 104];

отколсь ‘звідкись’ [49, с. 64];

откуля ‘звідки’ [49, с. 64];

от-вуду ‘звідти’ [49, с. 67];

отсѣль ‘віднині’ [47, с. 109];

отстародавна ‘здавна’ [47, с. 109];

отсюль ‘звідси’ [47, с. 110];

отрубъ ‘осторонь’ [49, с. 70];

оттамтоля ‘звідти’ [49, с. 72];

оттам ‘звідти, звідтіля’ [47, с. 110];

оттол, оттоля ‘звідти’ [49, с. 72];

оттова ‘звідти, звідтіля’ [47, с. 110];

П

пилне, -о (pilnie) ‘старанно, наполегливо, уважно’ [49, с. 106];

плюгаво (пл. plugawo) ‘бридко’ [49, с. 112];

поблизу ‘поблизу’ [49, с. 114];

поблизь ‘поблизу’ [49, с. 114];

поближне ‘щойно, зараз’ [49, с. 114];

повыше, повише, повиши, повишо ‘трохи вище’ [47, с. 160];

повагомъ ‘повільно’ [49, с. 117];

повторе (пл. powtóre) ‘вдруге, по-друге’ [49, с. 123];

повторне (пл. powtórnje) ‘вдруге’ [49, с. 123];

погодне (пл. pogodnie) ‘світло’ [49, с. 127];

по давньому, по давньому ‘по-давньому’ [47, с. 163];

подвокротъ ‘двічі, дворазово’ [49, с. 132];

подле, подлы ‘поблизу, поряд’ [47, с. 166];

по дробноу ‘докладно, точно’ [47, с. 168];

позверхне ‘поверх’ [49, с. 148]

позвърховне ‘поверх’ [49, с. 149];

полно ‘багато’ [47, с. 182];

помалу ‘поволі’ [49, с. 163];

помалъ (стп. pomale) ‘незабаром, скоро’ [47, с. 189];

поночи ‘поночі’ [49, с. 168];

попросту ‘попросту’ [49, с. 172];

по-розну, порозно ‘окремо, порізно’ [49, с. 176];

послѣдовне ‘послідовно’ [49, с. 182];

посполито (стп. pospolito) ‘разом, спільно’ [47, с. 204];

посполно (стч. pospolně, стп. pospólnie) ‘разом, спільно’ [47, с. 205];

посполу ‘разом’ [49, с. 184];

потаемне, -о (пл. potajemnie) ‘таємно, потайки’ [49, с. 190];

потаємно ‘потай’ [47, с. 208];
потаи ‘потай’ [47, с. 208];
потрете (пл. *po-trzecie*) ‘по-третє’ [49, с. 194];
потужне, -о ‘сильно, міцно’ [49, с. 195];
похмурно ‘похмуро’ [49, с. 200];
почварте (пл. *po-czwarte*) ‘по-четверте’ [49, с. 201];
почому ‘почім’ [47, с. 218];
право ‘направо’ [47, с. 221];
призвоито (пл. *pruzwoicie*) ‘пристойно’ [49, с. 223];
приятелско ‘по-дружньому’ [49, с. 242];
пріязне ‘дружньо’ [49, с. 243];
пріятелско ‘по-дружньому’ [49, с. 243];
прістельскы, приэтэльскыи ‘по-приятельському, по-товариському’ [47, с. 253];
продкомъ ‘по-перше’ [49, с. 245];
просто ‘прямо’ [49, с. 250];
прото, протъ ‘тому, через те, у зв’язку з цим’ [47, с. 266];
рано ‘рано’ [47, с. 289];
пустопашъ ‘абияк’ [49, с. 259];
пъхотою ‘пішки’ [49, с. 262];

Р

радо ‘весело, радісно’ [49, с. 264];
рано ‘рано, вранці’ [49, с. 267];
рицерско (пл. *rycersko*) ‘по-лицарськи, мужньо’ [49, с. 273];
розмаите (пл. *rozmaicie*) ‘по-різному’ [49, с. 281];
розно ‘по-різному’ [49, с. 283];
рознь ‘в різні боки, нарізно’ [49, с. 284];
рыхло (пл. *rychło*) ‘скоро, швидко’ [49, с. 303];

С

самотреть ‘утрьох’ [49, с. 308];

скрыте ‘потайки’ [49, с. 327];
скромливе (стп. *skromliwie*) ‘пристойно’ [47, с. 350];
смачно ‘смачно’ [49, с. 334];
смеркомъ ‘смерком’ [49, с. 334];
снадне, -о, -ъ (пл. *snadnie*) ‘легко’ [49, с. 337];
соромотне ‘соромно’ [49, с. 340];
спокойне (стч. *spokojně*, стп. *spokojnie*) ‘спокійно’ [47, с. 373];
сполечне (пл. *społecznie*) ‘разом, спільно’ [49, с. 346];
споломъ (пл. *społem*) ‘разом’ [49, с. 346];
сполу (пл. *społu*) ‘разом’ [49, с. 346];
сромотне (пл. *sromotnie*) ‘соромно’ [49, с. 357];
старосвѣцько (пл. *staroswiecko*) ‘по-старовинному’ [49, с. 359];
стиха ‘тихо’ [49, с. 365];
суполни ‘повністю’ [49, с. 378];
сусидский ‘по-сусідськи’ [49, с. 379];
суто (пл. *suto*) ‘рясно’ [49, с. 379];
състародавна, со стародавна, стародавна ‘з давніх-давен’ [47, с. 408];
сюду ‘сюди’ [49, с. 383];

Т

такъ ‘так’ [49, с. 384];
такъ, так, такъ ‘так’ [47, с. 419];
тамо (цсл. *тамо*) ‘там, туди’ [47, с. 420];
тамъ ‘туди’ [49, с. 384];
тамъ, тамъ, там ‘там’ [47, с. 421];
твердо ‘твердо’ [49, с. 386];
тврѣдо ‘міцно’ [47, с. 424];
тегды (пл. *tegdy*) ‘тоді’ [49, с. 387];
теперечи ‘тепер’ [49, с. 387];
теперь, теперь, тєпер, тепере ‘тепер’ [47, с. 428];
тєпѣло ‘тепло’ [47, с. 428];

тиранско (пл. *tyrańsko*) ‘по-тиранськи’ [49, с. 391];

тихо ‘тихо’ [47, с. 432];

того дѣла, того дилѣ, того дѣла ‘тому, через те’ [47, с. 434];

тоуда ‘туди’ [47, с. 448];

тоть (пл. *to-ć*) ‘тому що’ [49, с. 396];

туды ‘туди’ [47, с. 448].

тѣмъ, тѣмь, тѣм, тамъ, тамь, там, тѣмъ, тѣм, тимь ‘тому, через те, у зв’язку з цим’ [47, с. 454];

Оу / У

у-звышки ‘вгору’ [49, с. 420];

уляггома ‘у пору сну’ [49, с. 426];

умыслне (пл. *umysłnie*) ‘навмисне’ [49, с. 428];

установичность (пл. *ustwicznie*) ‘безперестанку’ [49, с. 442];

Ц

цале (пл. *cale*) ‘зовсім’ [49, с. 468];

Ч

часомъ ‘іноді’ [49, с. 475];

чворако (пл. *czworako*) ‘вчетверо / учетверо’ [49, с. 476];

Ш

широко, широко ‘широко’ [47, с. 567];

шырси ‘ширше’ [47, с. 567];

Щ

щоденне ‘щоденно’ [49, с. 507];

Я

якось ‘якось’ [49, с. 510];

якъ ‘як’ [49, с. 510];